

A LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM 2019. ÉVI KÖZÉPKORI RÉGÉSZETI KUTATÁSAI

Pátkai Ádám Sándor

Laczkó Dezső Múzeum

A 2018-as után ismét intenzív évet zárt a Laczkó Dezső Múzeum, ugyan középkorral foglalkozó régész munkatársa továbbra is csak jelen sorok írója volt. A középkor tekintetében a múzeumnak ismét volt nagyberuházáshoz kapcsolódó feltárása, valamint tervátatása, de kisebb régészeti megfigyelésekhez kapcsolódva is szép eredmények születtek, melyekben sok esetben a múzeum teljes állománya részt vett, Péterváry Tamás, Győrffy-Villám Zsombor, Kasza Katalin és Pálffy Sándor. Az őszi folyamán Veszprémben került megrendezésre a Fiala Középkorosi Régészek XI. Konferenciája, amely korunk egyik legfontosabb éves találkozója a középkorral foglalkozó régészeknek. Ezen az alkalmon több mint 100 részt-vevő, két és fél napon keresztül mintegy 50 előadás hangzott el.

Intenzívnek nevezhetők az önkéntes fémkeresős kutatások a múzeum berkeiben, egyre rendezettebb és eredményesebb kutatásokat tartunk már számon. A közösségi régészet megjelenik önálló kutatások formájában, hétfévente, de a mindennapi munkánkhoz, és a nagyberuházásokhoz kapcsolódóan is elengedhetetlennek bizonyulnak önkénteseink.

Külső intézmények vezetésével került sor két feltárásra. Az egyik, a már évek óta folyó, Bánd–Essegvár kutatása, melyet egykori kollégánk Nagy Szabolcs Balázs vezetett az ELTE hallgatóival. A másik feltárást Veszprém–Nyilasok lelőhelyen végezte a kecskeméti Katona József Múzeum kollektívája Lukács Nikoletta vezetésével.

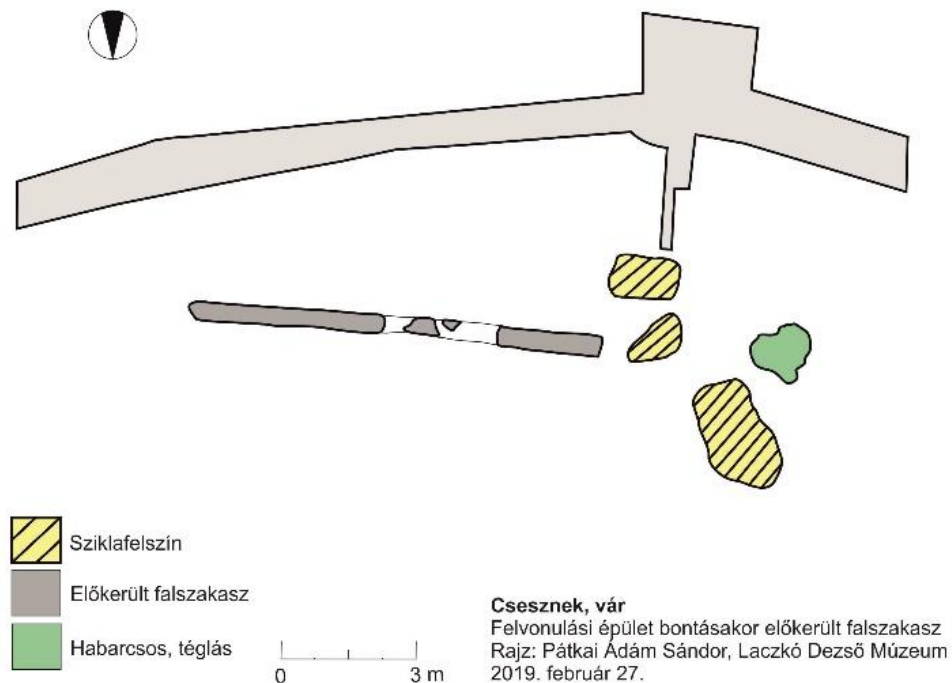
Régészeti megfigyelések középkori eredményei

Csesznek, vár

Pátkai Ádám Sándor – Kasza Katalin

I. ábra: A várban előkerült fal helyzete

2. ábra: A várban előkerült fal felmérése

A régészeti megfigyelés a cseszneki várban egykor állt felvonulási épület bontásához kapcsolódott, melynek eredményeként egy feltehetően középkori falszakasz került elő. A falszakasz földfelszín fölötti, a vár védművéhez szervesen csatlakozó, középkori falként határozható meg.

Szigliget, vár – Győrffy-Villám Zsombor

A várban Győrffy-Villám Zsombor helyszíni vezetésével folyt a megfigyelés keretében végzett feltárás. Az alsó vár területén a kapu mellé terveztek új vizesblokkot, illetve kiszolgáló épületet, ennek helyén több rétegben sikerült késő középkori, kora újkor leletanyagot feltárni, valamint feltehetően egy könnyűszerkezetes épület maradványait.

3. ábra: Szigliget, a feltárt rétegsorok metszete (Győrffy-Villám Zsombor fotója)

Pápa, Bástya u. 28., nyugati nagy bástya – Pátkai Ádám Sándor

A régészeti megfigyelés lakóház építéséhez kapcsolódott. A terület az egykori pápai városfal nyugati szakaszától (a nyugati nagy bástyában) délre található. A telek nyugati hátsó részén lévő korábbi pince boltozata lebontásra került. Feltehetően a pince kora újkori eredetű, több építési periódus látható a falszövetben.

4. ábra: Pápa Bástya u. 28. telkén található kora újkori pince
 Több négyzetméternyi felület fekete-foltos, kormos, mely egykori leégését, pusztulását jelzi. A pincétől keletre, a városfaltól távolodva, 16-17. századi, faszenes agyagos rétegsorok kerültek elő, melyben 2 járószint volt elkülöníthető. A kutatás nehézségét jelentette, hogy a korábbi épület aljzatbetonja

fedte a területet, így rábontásra semmi lehetőségünk nem volt. A leletanyag főként háztartási kerámia és állatcsont volt. Két téglából készült fal is előkerült, mely talán 19. századi épület maradványa lehet.

5. ábra: A telken található 19. századi épület, a kora újkori rétegsorokkal

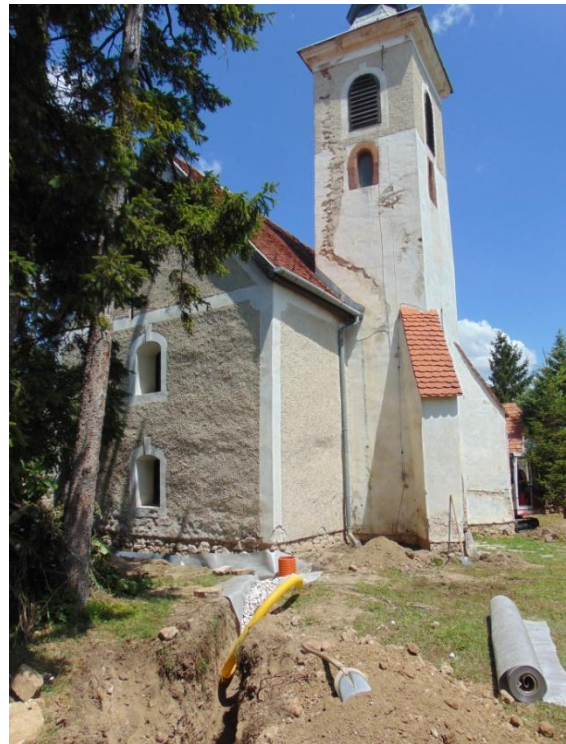
A megfigyelés során 16–17. századi, a városfalon belüli, feltehetően egy udvarhoz tartozó rétegeket tártunk fel, melyek a pincével kiegészítve hozzájárulnak a bástya kiterjedésének megismeréséhez, a belső rendszerének, valamint az azt belülről övező telekrendszernek az értékeléséhez.

Balatonszőlős, református templom Kasza Katalin-Pálffy Sándor

A templom körüli vízelvezető építésének régészeti megfigyelését Kasza Katalin és Pálffy Sándor látták el. A templom alapfalait 40 cm szélességben 60–70 cm-es mélységben ásták körbe. Innen habarcsos kövek, téglatörmelék és köves világosszürke talaj került ki. Az északi oldalon a fal síkjától eltérően egy 50 cm hosszú szakaszon egyenetlen alapozási kiugrás vált láthatóvá. Ugyanígy a jelenlegi fal síkjától eltérő alapozási kiugrás 40 cm hosszan a nyugati oldalon is felszínre került. Az árok

kidobott földjében egész a délnyugati sarokig nem volt régészeti jelenség. A délnyugati saroktól kiindulva 480 cm hosszan egy 1m x 1m-es derítógödörhöz vezettek árkot, mélysége 115 cm volt. Ennek aljában egységes mézsréteg vált láthatóvá. A mézsréteg feletti betöltés habarcsos kő, kerámia, üveg és téglatörmelék volt.

A kapu bejáratától déli irányban szintén egy árkot ástak ki egy a déli oldalon elhelyezett újabb derítő gödörhöz. Ennek az ároknak a közepe táján a kapu sarkától 380 cm-re egy barnás feltöltésben (-70 cm mélységben) embercsontok, (bolygatott, másodlagos helyzetben,) kerültek elő. Legalább egy gyermek koponya csont, gyermek lapocka, egy idősebb egyén sípcsont és felkarcsont töredéke.

6. ábra: A balatonszőlősi református templomnál végzett földmunka (fotó: Pálffy-Kasza)

Noszlop, református templom – Pátkai Ádám Sándor

A negatív eredménnyel járó megfigyelés ideje alatt a középkori eredetű templom vizsgálata során sikerült felfedezni a délkeleti ablaknál, egy feltehetően a barokk átépítést megelőző, egy darabból faragott élszedett könyöklőt, mely kitűnik a többi ablak közül, azok ugyanis betonból öntött párkánnyal rendelkeznek.

7. ábra: A noszlyi református templom északkeleti ablakánál található élszedett profilú könyöklő

Sóly, református templom – Pátkai Ádám Sándor - Györffy-Villám Zsombor

A sólyi református templomban az elmúlt években nagy léptékű felújítási és restaurátori munka zajlott. Ezt a munkát Répássy Viktor okl. festő-restaurátor művész végezte el. A templombelső a korábbi 19. századi berendezés mellé visszakarta régi kazettás mennyezetét, valamint a szentélyben a festett korlátokat. A falakon történt kutatások során előkerültek falfestmény és ablakmaradványok, valamint az egykori szentségtartó is. A munkálatok során a régi szószék is lebontásra került, melynek szerves része volt egy nagyméretű malomkő is. Ennek helyére került egy 18. századi jelleget viselő fából készült szószékkosár. Helyén a padló megbontása is szükséges volt, ahol előkerült a szószék kőből és habarcsból épített alapozása. Ennek alakja szabálytalan, mérete: 80x80 cm. Az alapozás közepén egy ovális, padkás mélyedés (mélysége: 50 cm, átmérője 23 cm) volt látható, mely a szószék központi fa oszlopának helye volt. Ez alapján rekonstruálható egy középoszlopos fa lábon álló szószékkosár.

8. ábra: A sólyi református templom szószékének alapozása

Tótvázsony, református templom – Pátkai Ádám Sándor-Kasza Katalin

A barokk templom körbeásása történt meg, dréncsövezés miatt. Ennek eredményeként a teljes templom körül mintegy 60 cm széles, kb. 70 cm mélységű árkot ástak. A mai templom észak-déli tengelyben áll. A déli és nyugati oldalon teljesen barokk alapozás látható, melyen a felmenő falban található kváderszerű falazás – valójában hasított mészkő.

A nyugati oldal közepétől kelet felé az alapozás szabálytalanul kiugró, itt a fal alapanyaga is átalakul. Ugyanígy látszik a keleti oldal nyugati fele is, mintegy 10 méter hosszúságban. A keleti oldalt kitisztítottuk, melynek eredményeként a középkori templom alapozását, felmenő részének 4 téglasorát tudtuk meghatározni, valamint egy külső vakolatmaradványt is sikerült megfigyelnünk.

Az alapozás a templomon kívül folytatódik keleti irányban, így a középkori templom feltételezett szentélyzáródása is megfigyelhető volt. A betöltésből középkori csontmaradványt találtunk, melyet a helyszínen hagyunk, hogy eredeti helyére visszatemessék.

9. ábra: A tótvázsonyi református templom alapozásánál látható középkori téglafal

10. A tótvázsonyi református templom alapozásánál látható vakolatmaradvány

Tervásatás

Badacsonytomaj Klastromkút lelőhelyen
– Pátkai Ádám Sándor

2019. március 18–24. között került sor a badacsonyi Szent Imrének szentelt pálos kolostor hitelesítő tervásatására a Laczkó Dezső Múzeum munkatársai és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem hallgatóinak együttműködésével, a Magyar Turisztikai Ügynökség finanszírozásával. A hét napon át zajló feltárás célja a Szent Imre- kolostor lokalizálása volt.

A kolostor először a kutatástörténetben 1851-ben szerepel, majd Ádám Iván az 1888-as Archeológiai Értesítőben közölte a kolostor maradványainak leírását, illetve „ásatásának” eredményeit, melyet „egy-két kapavágással” támasztott alá. Ez alapján félköríves szentélyzáródással, előre tolt nyugati és északi szárnyal rendelkező kolostort talált, rendkívül szerény minőségben elkészített falakkal. Eredményei és leírása szerint sárga

agyag-alapozású volt az épület, melynek talán faszerkezetű felmenő részei lehettek.

Az ő leírása alapján készített alaprajzot Guzsik Tamás és Fehérváry Rudolf, melyet 1977-es munkájukban közöltek. Ezt az alaprajzot helyezték el a Badacsony hegyén található, Klastromkút közelében fekvő platóra, melynek felszíni formái alapján történt a lokalizálás.

A hegyoldalban, illetve a Klastromkút forrás alatt található széles platón épült fel a Felső-Kolónia elnevezésű munkatábor, mely a Badacsony keleti oldalán található bazaltbányához kapcsolódik. Ez a bánya már 1903-tól kezdve pusztította a területet, elbontva nagy területeket, illetve mesterségesen deponáló helyeket hozva létre. A helyiek gyakori elmondása szerint az egyik ilyen depó alatt van a kolostor, ezért annak felkutatása szinte lehetetlen. Ez a szakmában is elterjedt, talán ezért is történt, hogy még sosem próbálták Ádám Iván óta feltárással keresni a kolostor helyét.

11. ábra: A Badacsonyon nyitott 4. számú kutatóárkunk

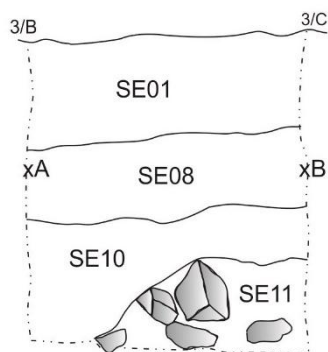
A helyszíni bejárások alapján egy új lelőhelyet azonosítottunk a Felső-Kolónia területén, a Kolónia-forrás környezetében. Innen már a

felszínen is több zacskónyi Árpád-kori kerámiát gyűjtöttünk, mely területen a feltárás során 3 árkot is húztunk, a terület hitelesítése

céljából. Az ásatás eredményeként elmondható, hogy a megkutatott területre a kerámiák vsz. csupán erózió, vagy planirozás eredményeként, mesterségesen kerülhettek, ugyanis 40–50 cm mélységben, a barna

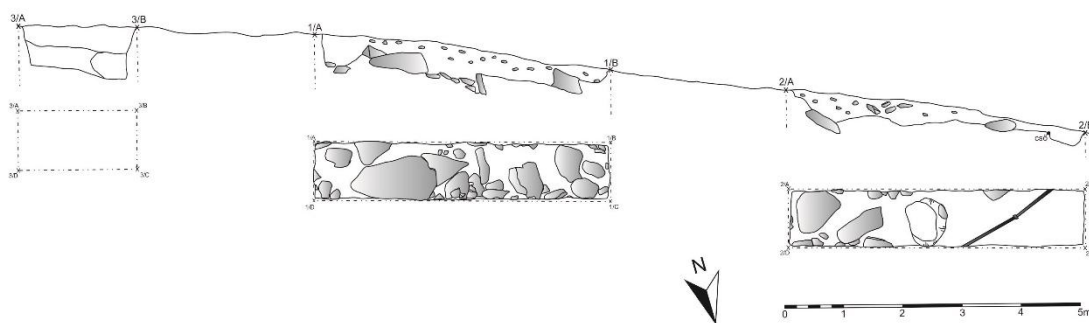
humuszos erdőtalaj alatt sem sikerült semmiféle objektumot feltárni. Az egyetlen intakt rétegből (mely vöröses színű lávatörmelékben található agyagos réteggént jelentkezett) korábbi, feltehetően őskori leletanyag került elő.

Badacsonytomaj Klastromkút
3. szelvény nyugati metszet 1:20
2019.03.24.

12. ábra: A 3. szelvény nyugati metszetének rajza

Badacsonytomaj Klastromkút
1-2-3. szelvény déli metszet és felszín 1:20
2019.03.23.

13. ábra: Az 1-2-3. szelvények metszet,- és felszínrajza

Az Ádám Iván-féle leírás alapján a Magyar Turisztikai Ügynökség munkatársai által felmért területen további 3 szelvényt nyitottunk, melyekből leletanyagot nem sikerült találnunk. Itt először talajradar segítségével vizsgáltuk a területet, mely alapján lineáris objektumok látszódtak, ezek olyan sárga agyagos konstrukciók voltak, mely akár azonosítható lehetne az Ádám Iván által leírt rétegekkel. Azonban mivel semmi leletanyag

nem került elő, így nem lehet egyértelműen meghatározni a kolostor helyszínét továbbra sem.

Az ásatás során végeztünk földradaros mérést is, melyhez a technikai háttérrel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete és a PPKE BTK Térinformatikai Laboratóriuma biztosította.

A hagyományos dokumentálási módszerek mellett a Photo 3D módszerét is alkalmaztuk.

Szinte az ásátás teljes időtartama alatt jelen volt fémkeresős kutató, vagy fémkereső, azonban a terület rendkívüli szennyezettsége miatt nem került elő érdemben tárgyalható fémanyag.

A feltárás alapvetően negatív eredménye mellett olyan Árpád-korinak meghatározható

kerámiaanyagot sikerült gyűjtenünk, amely egyértelműen a környezet (Kolónia-forrás) Árpád-kori emberi használatának nyomait tükrözi. Ez még nem elég ahhoz, hogy esetleges telepet, vagy magát a kolostort lokalizáljuk, azonban további kutatások alapjául szolgálhat.

Megelőző feltárások

Pápa-Uradalmi birtok II. – Pátkai Ádám Sándor

A 83-as sz. főút új nyomvonalán.

14. ábra: A 85855-ös számú lelőhelyen feltárt terület légifotója

Általánosan elmondható, hogy a Pápa, Uradalmi birtok II. lelőhely fő régészeti korszaka az Árpád-kor igen korai szakaszára tehető. Emellett szórványosan előfordul kis mennyiségű őskori, főleg bronzkori leletanyaggal keltezhető objektum is.

15. ábra: Hugó/II. Lothár ezüstpénze az előkerülés állapotában, rajta 3 lyuk látható

A legjelentősebb Árpád-kori objektumok összesítő értékelése alapján nagyállattartó, ún. kalandozásokban részt vett magyarok lakhelyeként értékelhetjük a területet. Ennek tárgyi emléke egy 930–40-es évekre tehető, itáliai (Hugó/II. Lothár) ezüstpénz és egy páncéltörő nyílhegy.

Az állattartásra utal a 4 db meghatározható nagyméretű, szabályos négyzetes alakú karám. Összesen két darab, az Árpád-kori törvényekben gunyhó/kunyhóként megnevezett épületet, két tűzhelyet, valamint 2 nagyméretű fabéléssel rendelkező kutat tártunk fel. A két épület az SE123 és SE124 számot kapták. Az SE123-as számú foltból Árpád-kori cserépbogrács, fazék, olvadék töredékek kerültek elő.

16. ábra: Válogatás a lelőhelyen feltárt leletekből, fazék, cserépbogrács, fenékbélyeges töredéke

Az építmény nagyon sekély, betöltésében sok paticstörredék is található. Az észak-déli tengelyének északi részén nagyméretű oszlophely található. Ebben 1 db kő volt, alatta vasércszerű képződmény. Mivel több oszlophely, illetve lemélyítés nyoma nem látható, ezért egy oszlopos kör alakú épületként lehet meghatározni a házat. Déli oldalán a kemence sütőfelülete is előkerült. Erről kiderült, hogy boltozata vagy más fedett teteje nem is lehetett, ugyanis kör alakú, melynek csupán a közepén található egyértelmű, vörösre égett sütőfelület. Ez alapján olyan nyitott bográcsozóhelyként határozható meg, amelynek közepén mélyített sütő, azaz égetőfelület található. A kemence körül 3 apró elszíneződés volt, mely akár karólyukként, bográcstartóként is meghatározható. Ez teljesen összevág azzal, hogy a kör alakú házban nagy mennyiségben találtunk bográcstörredéket. A tanúfalak elbontásakor egy közepes megtartású páncéltörő nyílhegyet is sikerült találni.

17. ábra: Páncéltörő nyílhegy a 123-as számú feltárt házból

Az SE124-es ház más jellegű. Nincs nagyméretű oszlophelye, de nem is mélyül az alattajba. Tanúfalaiban látható volt kisméretű oszlophely, azonban eléggé hevenyészett közel földfelszíni épület lehetett. Ebből a foltból is nagy mennyiségű bogrács és fazéktörredék került elő, ez igazolhatja a földfelszín közeli épületként való meghatározását.

Az SE480 és SE481-es objektumok régészeti korból származó kutak. Egyikből (SE480) Árpád-kori kerámia került elő. Ez lehetett a korábbi, melynek betöltése egységes, így ez tervszerű megszüntetéssel, betemetéssel pusztulhatott el végleg. A másik, északabbra lévő, SE481 pedig pusztulási rétegekkel váltakozva alakította ki rétegsorát jelezve a lassú pusztulást. Sikerült megállapítani a szerkezetüket. Négy oldalból áll, mely oldalakat egymásba csapolt deszkákból építettek, a belső sarkokra pedig egy-egy, pár centiméter átmérőjű karót helyeztek, ezek közül egyik egyenesen elvágott, másik hegyesre faragott volt. A deszkák átlag szélessége 2–3 cm körül mozgott, hosszuk 60–80 cm, magasságuk 5–30 cm között váltakozik. A kutak alját, veszélyességük miatt (folyamatosan telítődött vízzel mindkét objektum) nem sikerült elérni, azonban az SE 480-ból sikerült 1 db Árpád-kori fazék alját töredékes állapotában megtalálnunk, már a

deszkákkal szegélyezett mélységből. Magasabban kevés Árpád-kori fazék- és bográcsöredék került elő.

18. ábra: Az Se 481-es számú kút feltárás után

Megjegyzendő, hogy az I-II. katonai felmérés, sőt a 19. század közepi kataszteri felmérés is ábrázol itt egy kutat. Feltételesen felmerül a kérdés, hogy az Árpád-kori kutak meddig lehettek használatban, illetve nyitva. Ebben a kérdésben nagy jelentősége lesz az időközben dendrokronológiai vizsgálatra küldött

daraboknak. A vizsgálatot Dr. Grynaeus András végzi.

Néhány Árpád-kori bográccsal és fazéktöredékekkel keltezett nagyméretű objektum is előkerült pl. SE200, amely a néprajzi szakirodalomban kopolyaként ismert. Ezek vsz. víztározó, itató jellegű objektumok lehetnek, melyek jól illeszkednek a karámok által meghatározható település szerkezetéhez. A terület tágabb környezetében található északra a Gerence-patak, ahol a középkor óta lakott Takácsi is elterül, délre pedig Pápa városa, ahonnan szintén ismert Árpád-kori falu, valamint a történetileg feltételezhető korai királyi udvarház, a területüktől körülbelül 4–5 kilométerre.

Takácsi-Nádas-dűlő – Sebestyén Noémi

A 83-as sz. főút új nyomvonalán.

Néhány Árpád-kori kerámiával, bográccsal keltezett objektum előkerült az említett lelőhelyen is, melyekhez gödrök és árkok voltak meghatározhatóak, egyéb konkrét jelenséget, mint az előzőekben részletezett lelőhelyen, nem lehetett meghatározni.

Új szerzeményi darabok

Kard

Civil felajánlásból érkezett múzeumunkba a képen látható 10. századra keltezhető egyenes, kétélű vaskard, mely a Bakonyban került elő.

19-20. ábra: 10. századi egyenes kétélű kard

13. századi limogesi kancsók

Veszprém határában, az Utak Mentén kutatási program keretében végzett fémkeresős kutatás során találta a 6 darabból álló tárgyegyüttes darabjait Dr. Molnár Miklós. A veszprémi kancsók feltehetően szentelt olaj, krizma tárolására szolgálhattak, esetleg a keresztelésnél használhatták. Ugyanilyen darab

eddig a csupán a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből volt ismert hazánkban.

A díszítésre jellemző az indamotívumok alkalmazása, illetve a körkörös díszsor. A kancsók dudorodó hasán két medalionban látható egy-egy arkangyal (talán Mihály és Gábor). A kancsók nagymértékű (mezőgazdasági) roncsolást szenvedtek, azonban így is pontosan mérhető és vizsgálható részletekkel rendelkeznek.

21. ábra: Az egyik kancsó, rajta arkangyal ábrázolásával

ADATOK VILONYA REFORMÁTUS TEMPLOMÁNAK KÖZÉPKORI TEMETŐJÉRŐL

Papp Attila – Balatincz Anna

Laczkó Dezső Múzeum

Vilonya, bár a fő közlekedési utakhoz igen közel helyezkedik el, mégis kiesik az ismert és „látható” települések sorából, hasonlóan a 8-as főút mellett elhelyezkedő, de a jól látható és látványos épületeivel ismertté váló Hajmáskér „árnyékában” megbújó, ám annál jelentősebb történelmű Sóly faluhoz. Maga a mikrorégió, melyben Vilonya jelentősége komoly, egy jól körülhatárolható településcsoport Veszprémtől keleti irányban. A kutatási körzet javarészt megegyezik a Hajmáskér-Sólyi Református Társegyházközség területével, mely Hajmáskér, Sóly, Vilonya, Királyszentistván és Öskü falvakat foglalja magába. Emellett Litér falu helyezhető ebbe a lehatárolható és egy kutatási egységként kezelhető mikrorégióba, melyet északról a Bakonyalja lejtői, nyugatról Veszprém városa és a mára hozzácsatolt Gyulafirátót és Kádárta települések, délről Berhida, Papkeszi és Balatonkenese vonzáskörzete, keletről pedig Várpalota vidéke határol. A természetes lehatárolást követi a katonai területek kialakítása is, mely alapjaiban megszabja a mára kialakult település- és úthálózatot, és teszi egy szűk egységként vizsgálhatóvá ezeket a településeket. 1999-től Bikádi László Károly református lelkész szervezőmunkája következményeképp elindult egy gyakorlati lépésekkel, kézzelfogható eredményekkel teli folyamat, mely mára Sólyt egy viszonylag jól ismert, az átlagnál jobban kutatott településsé kezdi emelni. Kiemelt történeti értékű temploma a pusztulás, leromlás helyett az Europa Nostra-díjra felterjeszhető műemléki felújítás állapotába került. Ennek a javarészt civil oldalról futó projektnek a szerves folytatása lehet a teljes mikrorégióra kiterjesztett kutatás, melynek fókuszában a középkori faluhálózat pontosítása és a középkori egyházak néhol azonosítása, néhol pedig – meglévő épületekről beszélve – alapos kutatása áll. Az egyházközség területén ily módon megtapasztal-

ható kezdeményezőkézség és szervezettség megadja az alapot ahhoz, hogy a múzeum, az egyházi szervezetek és a civil szféra múzeumbarát képviselői – azaz az LDM közösségi régészeti programjában résztvevő fémkeresős önkéntesek és helytörténészek – közös munkájával jelentős eredményeket érhessünk el a közeljövőben. Külön értéket ad ennek a munkának, hogy a 2023-ban esedékes Európa Kulturális Fővárosa rendezvénysorozatához Veszprém városa mint az EKF-társág fókuszpontja új látványosságokat, programokat, bemutatható értékeket kaphat egy Veszprém agglomerációjaként értelmezhető kistérségből.

A középkorban Vilonya a fehérvári káptalan birtokaként ékelődik a veszprémi káptalan birtokai közé. 1481-ben Wynyola néven szerepel peres ügyben fennmaradt okiratban.¹ Templomáról először 1506-ból találni adatot egy II. Ulászló által kibocsátott oklevélben.² 1522-ből található róla még mint működő plébániáról fennmaradt, jelzésértékű forrás – jelezve itt is, hogy a forrásadataink a felmérhe-

¹ DL 102619, szövegének átírata: „Veszprém megye jelenti. Az Esegwar-i György panasza tárgyában tanuvallatásra kiküldött szolgabíró a kihallgatott meageyi tanuk vallomásaiból megállapította, hogy a fehérvári káptalan Wynyola nevű possessiójának /Veszprém m./ bírāja: Sary Bálint és esküdtje Vitalis a panaszos Byleghe-i jobbágyainak: Nagh Lukácsnak és Byro Tamásnak egy lovát „absque cuiusvis iuris ordine” zár alá vette; egyben felszólította a káptalant a ló visszaadására; Miután azonban kitünt, hogy a lovat Lőrinc herceg Ewskew possessióban lakó Adorján nevű jobbágya árestálta és a per tárgyalására kitűzött terminuson a nevezett Wynyola-i bíró és esküdt és a fehérvári káptalan officialisa nem jelentek meg, őket a megye a szokás szerint megbírságolja.”

² Békefi 1907, 86. „ad fideiussoriam cautionem plebanorum de Wynyola et Zenthyswan“.

tetlenül nagy, cca. 98%-os pusztulás utáni maradványállományból szemezgethetőek csak –, ahol a veszprémi székesegyház Szent László oltárának tett adományt Bucsó Simon,³ mégpedig András alesperes és Benedek vilonyai plébános tanúsítása alatt (EEMHK I. 1902, 75). 1542-ben Vinyola néven jelenik meg a székesfehérvári konvent birtokfelsorolásában (Rupp 1870, 223). 1543-ban, Fehérvér eleste után a palotai vár tartozékai közé kerül, ekkortól a Podmaniczky család fennhatósága alá esik (Temesváry 1974, 5). 1549-ben Veszprém vármegye rovásadó összeírása alapján már a korszakban hírhedten nagy vagyont összegyűjtő Podmaniczky Ráfael személyi birtoka Duddarral egyetemben (Lukinich 1942, 9). A hódoltság alatt válik református anyaegyházzá Vilonya Kanizsai Pálfi János püspök egyházszervezői tevékenysége nyomán; a templom első prédikátora 1629-ben Székely Péter (Thury 1908, 235). 1834-ben Oláh János tudósít először a település középkori örökségéről bűbajos című tanulmányában (Oláh 1834), melyet szokás szerint Fényes Elek majdnem szó szerint átvesz (Papp 2019, 6). Innen terjed el a „görög barátok klastroma”-ként történő említés.⁴ 1862-ben Rómer Flóris is felhasználja ezt úti jegyzetei elkészítésekor, Pesty Frigyesnél pedig 1864-ben templom körüli és templomban lévő kriptákról tesz említést (Kustár – Vukov 2018, 4-5). Békefi Remig 1907-ben jegyzi le a paplak 1481-es renoválásának dátumát (Békefi 1907, 86) az 1481 REN feliratú köve alapján, majd ugyanebben a gyűjtésben Rhé Gyula a településnév római eredetét feltételező hagyományról tudósít.⁵ Koppány Tibor említi egy 1499-es oklevelet, mely a paplakról ad írott adatot, és végigvezeti az 1721

utáni újjáépítés folyamatát (Koppány 1993, 125), a híres kazettás mennyezetről és festett bútorzatról, valamint a templom újkori történetéről pedig Temesváry Kálmán ír részletesen 1974-ben megjelent helytörténeti munkájában (Temesváry 1974, 4–12).

A templomkertben, a templom északi oldalán nagyobb felületen vezetett régészeti feltárást Pintér László 2012-ben.

I. ábra: Pintér László ásatása, 2012.
Fotó: Beke G. László

Rövid jelentéséből⁶ kiderül, hogy a cinterem temetkezései a templom északi oldalán 120 cm mélység alatt voltak megtalálhatóak a kora újkorból, az ez alatti közvetlen réteg hordozta a vegyesházi időszakban eltemetettek sírjait. Érdekes jelenség az Árpád-kori templomnál a korszakos sírok hiánya, ami a környéken tendenciózus jelenségnek tűnik. A soros temetkezéseknek a környéken viszonylag sokáig történő használatáról Pátkai Ádám Sándor kollégánk készülő tanulmánya ad majd részletesebb információkat.⁷ Jelentős adalék még az ásatási jelentésből, hogy a templom északi falán, a később hozzáépített sekrestye alapozása fölött fellelték az eredeti, a jelentésben XIII. századra datált vakolatot, melyen a templom külső freskózatának nyomaira sikerült bukkanni. A kékesfekete csíkok és vörös festéknyomok a külső freskókon megszokott keretezés

³ EEMHK I. 1902, 75. „Simon Bwcho (jobbagio de Berenhyda)”

⁴ Idézett szövegrész: „...Nevezetes ebben (t.i.a faluban) a' Prédikátori ház. Ennek keleti tsuttsában van egy faragott kő, mely arról tudósítja a' szemlélőt, hogy az épület a' 14-dik században készült. Az itt lakó népnek szájából hallani, hogy ez valamikor Görög Barát klastrom volt...”

⁵ Rhé 1907, 26. idézett szövegrész: „Vilonyát illetőleg többször hallottam e vidéken említeni, hogy nevét «V i l l a - n o v a» elferdítéséből nyerte, s ha e hitnek kézzelfogható bizonyítéka nincs is, mint e helyet római eredetűnek tartó szájhagyományt érdemesnek tartottam feljegyezni.”

⁶ Laczkó Dezső Múzeum adattára ltsz: 20 152 – 2018. Az ásatás anyaga még feldolgozatlan, még nem publikált. A jelentésen kívül Pintér László szíves szóbeli közléseire tudunk támaszkodni a templom északi oldalának adataival kapcsolatban.

⁷ Ezúton is köszönjük Pátkai Ádám Sándornak, hogy zirci ásatásának anyagát – Laczkó Dezső Múzeum adattára ltsz: 1728/2020 –, valamint az ezt követő gyűjtésének észrevételeit megosztotta velünk.

részei lehettek. Ezek a környéken igen kis számban megmaradt freskókincsek⁸ vilonyai meglétének bizonyítékai, a templom középkori falszakaszainak külső és belső kutatása így egyaránt indokolt.⁹

⁸A megyében Lovason, Alsóörsön, Sáskán és Inotán volt turisztikailag is értékelhető freskómaradék, újabban előkerültek pedig Mordovin Maxim bakonyszentjakabi ásatásából ismerünk freskótöredékeket, melyek restaurálása és a lelőhely további kutatása tárhat a nagyközönség elé. Legújabbként a már példaként említett Sóly templomában állított helyre Répássy Viktor restaurátor egy nagyobb felületet az eredeti festésből, erről a szakmai publikációk megjelenéséig bővebben itt: https://www.muemlekem.hu/magazin/solyi_templom_falkepek_felujitas

⁹A középkori külső templomfestés jellemző alakja Szent Kristóf déli falon lévő megléte valószínűsíthető, vizsgálata indokolt. A Balaton-felvidéken mindkét olyan templomon megtalálható, ahol a déli falon a freskózat valamilyen szinten megmaradt (Keszthely, Alsóörs), valamint az ilyen információkat hordozó, Hajmáskérrel 1747-ből fennmaradt tanúvallomási jegyzőkönyvben is egyértelműen beazonosítható. Köblös 2011, 185. A vonatkozó szövegrész: „...a másik magasabb, kinek vállán egy gyermek ülni iratik...”

2. ábra: Rezgőtű viseleti helyzetben kiemelve, restaurálás előtt.
Vilonya, Pintér László ásatása, 2012.
Fotó: Egervári Márta

2020 augusztusában egy kopjafás emlékművet készítettett a gyülekezet, melynek 80 centiméter mély betonalapozásához ástak ki alapgödört (3. ábra). Ezzel az ismert mélységű temetkezések szintjét nem érték el, viszont a kis méretű bolygatással arányaiban nagy mennyiségű lelet került mégis felszínre. A leletek tükrében megállapítható, hogy a kora újkorai sírokkal a cinterem temetkezéseinek hódolt-ság előtti korszakát bolygatták meg.

3. ábra: Az emlékmű alapozási gödre

4. ábra: Vilonya, vasszegek

jelentős mennyiségű kerámiát, ruhakapcsot, gyűrűt és a vegyesházi uralkodók korszakát szinte teljesen lefedő érmeanyagot tartalmazott.

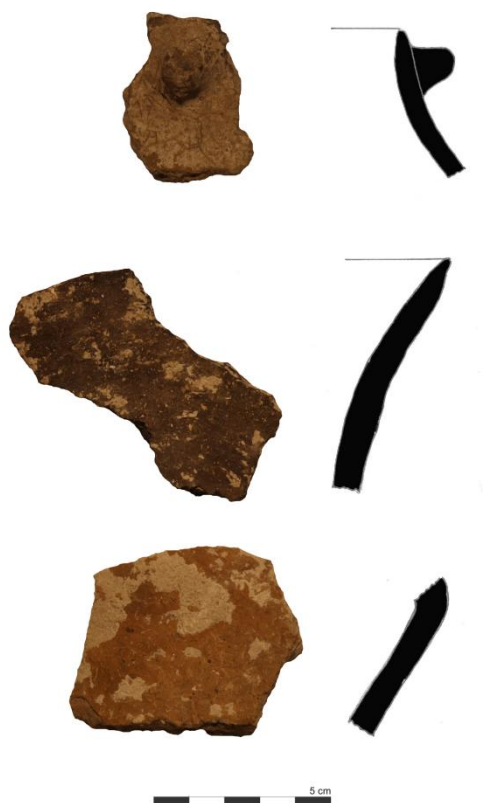
A kerámia két korszakról is árulkodott: az érett középkorból származó edénytöredékek (5. ábra) mellett egy, a templom építésével már egykor bolygatott, eddig ismeretlen lengyeli kultúrárs lelőhely létét is felfedték. Regenye Judit meghatározása alapján a töredékek a lengyeli kultúra klasszikus fázisába tartoznak (6. ábra). Erre utal a közvetlenül perem alá rakott kerek, hegyesedő bütyök elhelyezése és formája, valamint az enyhén befelé húzott edényoldal. A Séd mentén Veszprémtől keleti irányban a lengyeli kultúrának kevés lelőhelye volt eddig ismert, a most felfedezett Vilonya mellett még Sóly, Papkeszi és Berhida területtől van adatunk ebből a korszakból.¹⁰

A 80x80-as alapgödör többszörösen bolygatott földje legalább öt személy maradványaihoz köthető szórvány embercsontot, négyzetes átmetszetű kovácsolt vasszegeket (4. ábra),

¹⁰ Hálás köszönet Regenye Juditnak a korszakos kerámia pontos meghatározásáért és értelmezéséért.

5. ábra: Vilonya, középkori kerámia

6. ábra: Vilonya, neolitikus kerámia

A fémanagból származó szőlőfürtös ruhakapocs széles körben elterjedt típus, párhuzamait megtalálhatjuk Balatonszárszó, Kis-erdei-dűlő lelőhelyen (Hege 2018, 258), valamint Balatonszabadi–Pusztatorony lelőhely 24-es sírjában (Magyar 2006, 185), de szintúgy fellelhető Dabas középkori templomának temetőjében (Rácz 2014, 256) vagy Rhé Gyula 1929–1931 között a veszprémi Szent Miklós-templom területén folytatott ásatásának anyagában (Rainer 2000, 52).

7. ábra: Vilonya, ruhakapocs

Mindegyik esetben sírmellékletként, az eltemetett viselete részeként lett értelmezve. A keskenyedő aljú bronz pántgyűrű feje négyosztatú, a két átellenes téglalap alakú felület csiszolással mélyített.

8. ábra: Vilonya, pántgyűrű

A gödörből egy trapéz alakú vaslemeztöredék és több sérült, összenyomódott és már beazonosíthatatlan ezüst érmetöredék mellett öt jó állapotú érme is előkerült. Négy közülük hazai verésű, ebből kettő Zsigmond-parvus,¹¹

9. ábra: Vilonya, két Zsigmond-parvus egy Mátyás-obulus¹²

10. ábra: Vilonya, Mátyás-obulus

¹¹ Katalógusszám: H 580 és H 582

¹² Katalógusszám: H 729

és egy II. Ulászló-denár.¹³

11. ábra: Vilony, II. Ulászló-denár

Az ötödik érme öttingeni veret, XVI. (Gazdag) Henrik pfennigje.¹⁴

12. ábra: Vilonya, XVI. Henrik-pfennig

A templomkert műszeres vizsgálatával két, a 2012-es ásatásnál meddőben maradt fémtárgy is előkerült, ezzel is ismételten igazolva a régészeti munka közben alkalmazott fémkereső hasznosságát. Ebben az a szerencsés körülmény játszott a kezünkre, hogy a 2012-ben az ásatáson dolgozó helyi önkéntesek (Kardos Sándor presbiter vezetésével) a kerítőfalon belül tartották a kitermelt földet, így az vizsgálható maradt. Az egyik így előkerült tárgy egy türkizberakású fejjel rendelkező, kisméretű huzalgűrű, amely a 2012-ben feltárt kislánysír mellélete lehetett.

13. ábra: Vilonya, pántgyűrű

¹³ Katalógusszám: H 820

¹⁴ Alsó-Bajorország uralkodójaként IV. Henriként is szerepel. Katalógusszám: Wittelsbach 3434

A másik egy nürnbergi könyvcsat. A legtöbb darabbal szemben ez egy díszesebb példány, három oldalán sraffozott kerettel szépen megformált minuszkuláris „m” betűvel, a Maria rövidítéseként. A nürnbergi csatok a XV-XVI. században ipari mennyiségben terjedtek Európa egész területén: gyakorlatilag tömegtermékeknek számítanak, amelyek préselt lemeztekercsben érkeznek mint alapanyag, majd a helyszínen kerülnek kötéstáblákra. A két jellemző fajta a növénymintás és a betűmintás, melyek közül a legtöbbször nem értelmezhető felirat, hanem csak a feliratot imitáló minta található (Ujhelyi 2015, 185). A vilonyai darab egyértelmű és jól kidolgozott betűje és minőségi kialakítású kerete, valamint anyagvastagsága és mérete okán egy értékesebb könyv kötésének része lehetett. A csatpárból ez az akasztós fél, amit magára a könyvtáblára rögzítettek eredetileg.¹⁵

14. ábra: Vilonya, könyvveret

Összegzőként kijelenthető, hogy a templom temetkezései az Anjou-kor végétől a hódolt-ságig, majd a kora újkorban kerülnek a cinterembe. Az Árpád-kori temetkezések pontos detektálása még várat magára. A nagyon kis felületen vett mintából előkerülő, arányaiban nagy mennyiségű lelet analóg a veszprémi Szent Miklós templom anyagával, és illeszkedik a környék módosabb településeinek sorából előkerült anyaghoz. A cinterem déli oldalának, valamint a templom kerítőfalának feltárásával jelentős leletanyaggal és több korszakra vonatkozó információkkal gyarapodhat a régió

¹⁵ Itt fejeznék ki köszönetünket Kaszás Zsoltnak, a múzeum Utak Mentén névre keresztelt közösségi régészeti programja önkéntesének, hogy fémkereső műszeres vizsgálattal segítségünkre volt, és a kis felülethez viszonyítottan jelentős mennyiségű fémeletet így hiánytalanul begyűjthettük.

történelmi adatbázisa. A templom falkutatása a freskózat maradványait hozhatja felszínre, hasonlóképpen a sólyi példához – e téren a templom megmaradt, középkori része releváns. Az elkezdődő kutatásban¹⁶ egy egységként kell kezelni a középkori eredetű paplakot és kertjét, a kutakat elfedő jelenlegi parkolót, és a fallal kerített templomkertet.

IRODALOM

Békefi R. (1907): A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III. kötet, Első rész, III. szakasz: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest

Bél M. (1989): Veszprém vármegye leírása – A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6. Szerk. Kredics L. Veszprém

Csánki D. (1897): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 3. Budapest

EEMHK I. (1902): Bunyitay V. – Rapaics R. – Karácsonyi J. (szerk.): Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I. kötet. Budapest

Entz G. – Gerő L. (1958): A Balaton környék műemlékei. Budapest

Fényes E. (1851): Magyarország geographiai szótára 3. Pest

Genthon I. (1959): Magyarország művészeti emlékei 1. Dunántúl. Budapest

Hege F. (2018): A középkori Szárszó falu viselete a Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő lelőhelyen feltárt temető- és településrészlet alapján. In: Ringer I. (szerk.) *Fiatal Középkorosi Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötete. Sátorlajújhely, 247–265.*

Koppány T. (1963): A Balaton-Felvidék román kori templomai. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. 81–114.

Koppány T. (1993): A Balaton környékének műemlékei – Művészettörténet – műemlékvédelem 3. Budapest

Köblös J. (szerk.) (2011): *Processus visitationis– Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Pápa*

Kustár R. – Vukov K. (2018): *Vilonya településrendezési terv. Örökségvédelmi hatástanulmány. Budapest–Vilonya*

Lukinich I. (1942): *A Podmaniczky-család oklevéltára IV, 1549-1555. Budapest*

Magyar K. (2006): *Balatonszabadi-Pusztatorony régészeti kutatása. Középkori templom temetőjének leletei I. Somogyi Múzeumok Közleményei 17/A (2007) 169–191.*

Éri I. – Kelemen M. – Németh P. – Torma I. (1969): *Magyarország régészeti topográfiaja. 2. Veszprémi járás. Éri, I. (szerk.) Akadémia Kiadó, Budapest*

Oláh J. (1834): *Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. Tudományos Gyűjtemény 18/3. 51–96.*

Papp A. (2019): *A tálodi Szent Erzsébet kolostor, a 2018-as kutatás előzményei és eredményei. BA szakdolgozat. Piliscsaba*

Rainer P. (2000): *A veszprémi Szt. Miklós-szeg és temploma. In: Regénye J. (szerk.) Kralovánszky Alán Veszprém megyei kutatásaiból. Veszprém 15–66.*

Rainer P. – Pintér L. (2009): *Veszprém megye egyházi élete a középkorban. Veszprém*

Rácz T. Á. (2014): *Dabas középkori temploma és temetője. In: Rajna A. (szerk.) Múltunk a föld alatt – Újabb régészeti kutatások Pest megyében. Szentendre 107–118.*

Rhé Gy. (1913): *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. III. kötet, Első rész, I. szakasz: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. Budapest*

Rómer F. (1860): *A Bakony. Győr*

Rupp J. (1870): *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézményekre: vagyis nevezetes városok, helységek, s azok-*

¹⁶ Itt történelmi, geofizikai, tájrégészeti, klasszikus értelemben vett régészeti és műemléki, valamint művészettörténelmi, néprajzi és egyháztörténelmi kutatás összességével érdemes tervezni, mert így lehet komplex programeleme az EKF rendezvénytornak.

ban létezett egyházi intézetek, püspökségek szerint rendezve, I. kötet. Budapest

Solymosi L. (1984): Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernszt-féle megyei adószámadások. In: Kredics L.

(szerk.) Tanulmányok Veszprém megye múltjából – A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém 121–239.

Temesváry K. (1974): Vilonya – Templomunk és lelkészlakásunk. Vilonya

Thury E. (1908): A Dunántúli Református Egyházkerület története 1. Pápa

Tombor I. (1954): Rómer Flóris útijegyzetei. In: Művészettörténeti értesítő 1. 276–278.

Ujhelyi N. (2015): Könyvveretek csoportosítási és keltezési lehetőségei – Késő középkori nürnbergi típusú példák a Magyar Nemzeti Múzeum „kaposvári gyűjteményéből”. In: Pokrovenszki K. (szerk.) Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete. Székesfehérvár 169–180.

Balogh L. - Ördög F. - Varga M. (szerk.) (2000): Veszprém Megye Földrajzi Nevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest

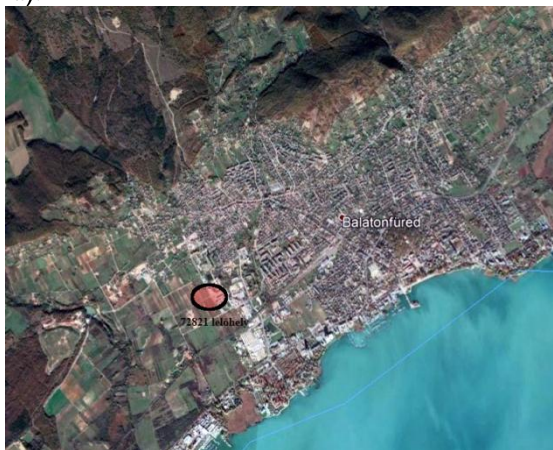
A BALATON-LASINJA KULTÚRA LELŐHELYEI A BALATON-FELVIDÉKEN: BALATONFÜRED, LITÉR

Regenye Judit

Laczkó Dezső Múzeum

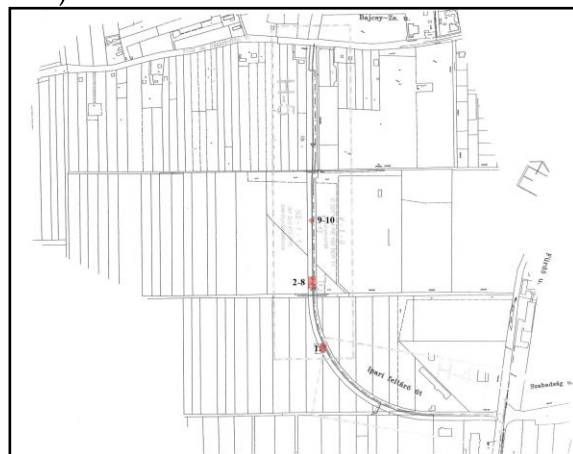
A Veszprém körüli régió, beleértve a Bakonyt és a Balaton-felvidék jó részét a késő lengyeli időben jelentős centrumnak számított. Az élet a bakonyi kőnyersanyagok kitermelése és feldolgozása köré szerveződött, és ez a szervezettség tartósnak bizonyult. Kérdés, hogy mi történt utána, azaz a Kr. e. 5. évezred utolsó évszázadaiban? A Balatonfüreden feltárt Balaton-Lasinja település ad alkalmat ennek az időszaknak a vizsgálatára. A kultúraváltások regionálisan eltérő jelenségeket produkálhatnak, mint ahogy itt is látjuk, egy centrális szerepet játszó terület elnéptelenedett, lényegében a perifériára került.

A feltárás helyszíne Balatonfüred nyugati szélén, a Kéki-patak mocsaras völgyétől nyugatra eső domb, az ún. Lapos-telek, ahol a korábbi szőlők helyén létesülő ipari park számára épült egy út 2008-ban. Az elkészült utca Lapostelki utca néven a Fürdő utcai körforgalomból indul nyugat felé, majd nagy ívben északra kanyarodik. Mivel a közelben több római kori lelőhely is ismert, az útépités előkészítését megfigyeléssel követtük, melynek során addig ismeretlen rézkori település leletei kerültek elő az út kanyarulatától közvetlenül északra. A lelőhely a 72821 azonosító számot kapta, feltárására 2008 novemberének végén került sor (1. ábra).

1. ábra: A lelőhely Balatonfüred nyugati szélén

Az őskori települést teljes szélességében, 238 m hosszan keresztezte az út, régészeti jelenségek ennek ellenére azonban csak igen kis számban kerültek elő. Feltártunk 8 objektumot, öt nagyobb és három kisebb gödröt, utóbbiak feltehetően oszlophelyek, valamint két nem régészetinek bizonyult beásást (3. és 6. számú, ezek nem szerepelnek a helyszínrajzon). A jelenségek három szakaszon csoportosultak, egymástól 100-100 m-re, a köztük lévő sávot keskeny kutatóárokokkal vizsgáltuk, de csak a szőlőművelés nyomaira bukkantunk (2. ábra).

2. ábra: Helyszínrajz

Meg kell jegyezni, hogy a lelőhelyet a korábbi szőlőtelepítések erősen megbolygatták. A feltárt szakaszon a talaj a gyepreteg alatt sötétbarna agyagos-köves, benne szabályos rendben barna köves sávokkal – ezek a korábbi szőlőművelés maradványai. A sávok elhelyezkedése szerint korábban észak-déli sorokba ültették a szőlőt, majd északnyugat-délkeletibe. Az altalaj köves-murvás, helyenként kibukkan a szálkőzet. A terület távolsága a Balatontól alig több, mint 1 km, a tó menti széles nádas egészen a rézkori település közelében érhetett véget. A földrajzi környezet alapján rekonstruálható a rézkori település kiterjedése. Délről a tó nádas, keletről a Kéki-patakot kísérő ugyancsak vizenyős sáv

határolta a településnek alkalmas területet, északról pedig a felületen megjelent talajváltás jelzi a lelőhely határát (3. ábra).

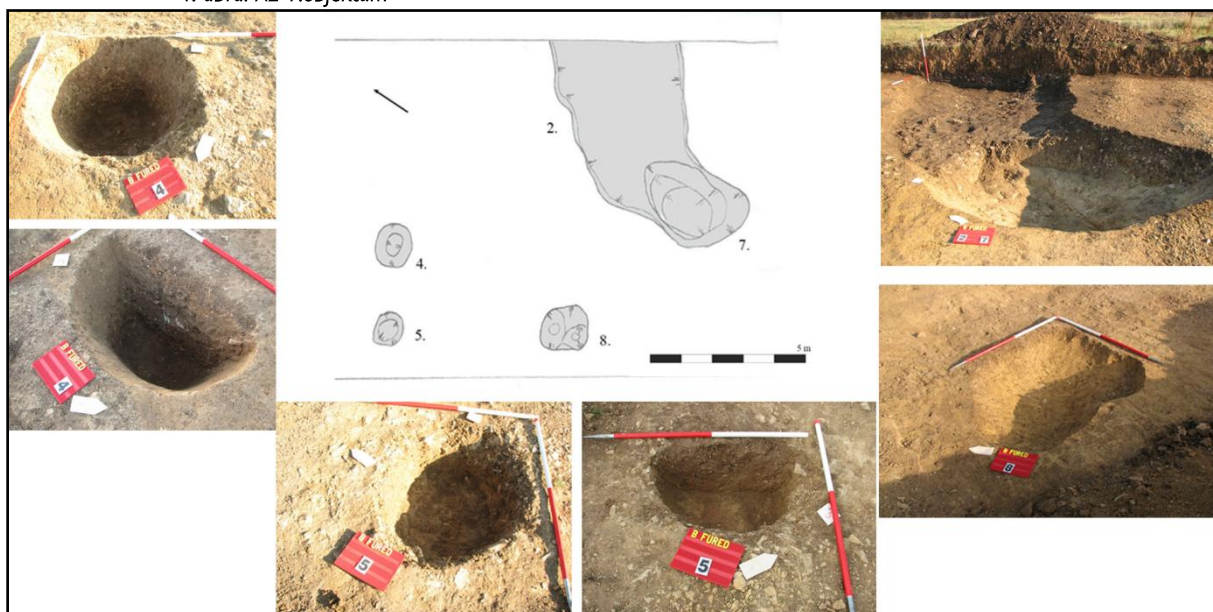
3. ábra: A lelőhely északi határát jelző talajváltás

A feltárt jelenségek:

Az 1. objektum (4. ábra) 4,40x3,30 m-es ovális, nyugat-keleti tájolású, sekély, egyenes aljú gödör, mélysége a lehumuszolt felülettől 10–30 cm. Leletanyaga egyetlen tapasztástöredék. Betöltése fekete tömör, apróköves föld. Alja egyenetlen köves felület (természetes kőzet-réteg).

4. ábra: Az 1. objektum

5. ábra: A 2., 4., 5., 7., 8. objektum

A 2. objektum (5. ábra): 4,70x3,60 m-es ovális folt a felület keleti szélénél, egy délnyugat-északkeleti irányú széles árok részlete. Mélysége 18–30 cm, betöltése sötétbarna, tömör, köves, rendkívül kemény. Gazdag leletanyagot tartalmazott.

A 4. kerek gödör (oszlophely) (5. ábra) 1,20 m átmérőjű, felső rétege paticcsal betöltött, alja ívelt, mélysége 64 cm.

Az 5. objektum (5. ábra) 76 cm átmérőjű kerek gödör (oszlophely valószínűleg), alján és metszetén égett foltot látni. Alja ívelt, mélysége 33 cm. Leletanyag nincs benne.

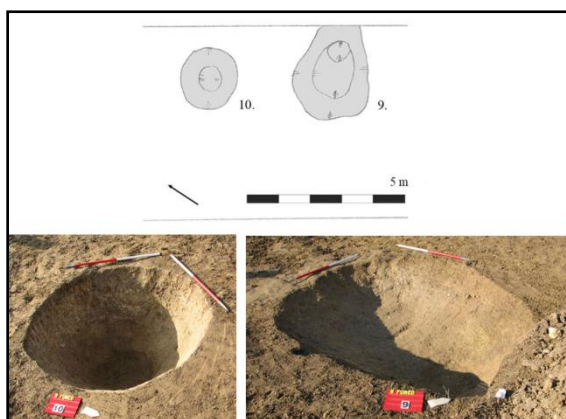
A 7. objektum (5. ábra) kissé ovális gödör a 2. nyugati végébe ásva. Mérete 3x2 m, mélysége 77 cm. Leletanyaga gazdag.

A 8. objektum (5. ábra) kettős oszlophely, 1,50x1,40 m-es gödörben. Mélysége 30 cm. Néhány tapasztástöredék volt benne.

A 9. objektum (6. ábra) 2,70x2,40 m-es ovális gödör, keleti fele lemélyül, 40-50 cm mély. Leletanyaga kevés kerámia.

A 10. objektum (6. ábra) 1,80 m átmérőjű kerek gödör, mélysége 110 cm. Leletanyaga kevés kerámia, állatsont.

Az épülő út keresztezte a rézkori települést, így egy keskeny sávban sikerült információt kapnunk róla. A lelőhely intenzitása a jelek szerint igen alacsony, az egymástól nagyobb távolságban csoportosuló jelenségek a Balaton-Lasinja kultúrában gyakori szórt településtípusra utalnak (Barna 2003, 51; Oross et al. 2010, 388; Straub 2006, 34; Virág 2003, 392–393).

6. ábra: A 9. és 10. objektum

A leletanyag

Kis leletgyűttestről van szó, összesen 475 darabról. Ezek túlnyomórészt kerámiatöredékek, két pattintott kőeszköz került elő és egy bazalt balta átfúrásából keletkezett furatmag (7. ábra). Állatcsont a 2., 7. és 10. objektumban volt, nem nagy számban, továbbá tapasztás-töredékeket találtunk az 1., 2., 4. és a 8. objektumban (8. ábra).

7. ábra: Balatonfüred, 2. objektum, kőleletek

A kerámia barna, szürke, általában sötét árnyalatú, ritkábban téglavörös színű. Jellemző a jó felületi kidolgozás, de a fényezés csak nyomok-

ban maradt meg a legtöbb esetben – kivéve a 7. objektum anyagát, amelyek között vannak fényezett felületű darabok is (12. ábra 2.). Meg kell jegyezni, hogy ennek az objektumnak a mélysége nagyobb volt, mint a 2. objektumé, minden valószínűség szerint ez a tény okozta a felület jobb megtartását a köves talajban. A kerámia anyaga is jobb minőségű a 7. gödörben, kevesebb a porózus, törékeny anyagú darab. A soványítás homokkal történt, ritkán kavicssal, de az is kizárólag finom szemcséjű kavicssal. A töredékek kis méretűek, ez az oka annak, hogy igen kevés esetben határozható meg a forma, ritka a nagyobb edényre utaló méret. Főként tálakat, korsókat lehet azonosítani, a korra jellemző nagy testű, bikónikus edényforma (hordó alakú edény) nem rekonstruálható. Jellegzetes formájuknak köszönhetően a behúzott peremű, bikónikus tálak mutathatók be a legnagyobb számban (9–11. ábra). Nem pusztán a peremtöredékek könnyű felismerése az oka ennek, valószínűleg a háztartások edénykészletében eredetileg is felülreprezentált volt a tál mint az étkezés edénye, és a gyakori használat következtében feltételezett gyakori törés miatt is. A tálak felső része rövid, egyenes, befelé ívelt vagy enyhén domború. A hasvonaluk élesen törő, alsó részük befelé ívelt vagy egyenes. A behúzott peremű tálak kisebb részének lekerekített a hasvonal (11. ábra 7.), egészen a félgömbös formáig (11. ábra 5.). Talpas táltöredék két darab volt csupán a leletek között, magát a talprészt nem sikerült azonosítani (12. ábra).

8. ábra: Balatonfüred, tapasztástöredékek

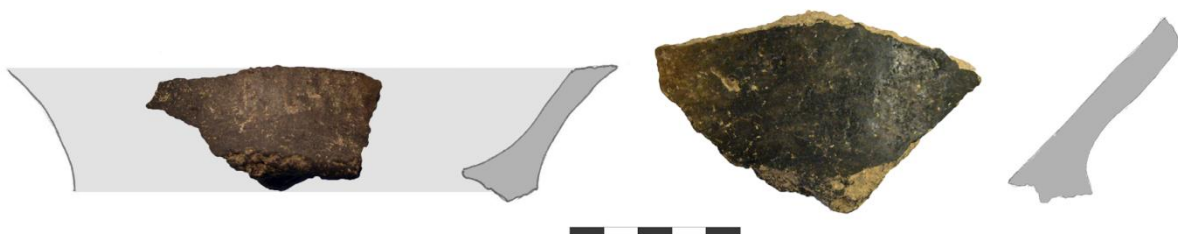
9. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

10. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

11. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

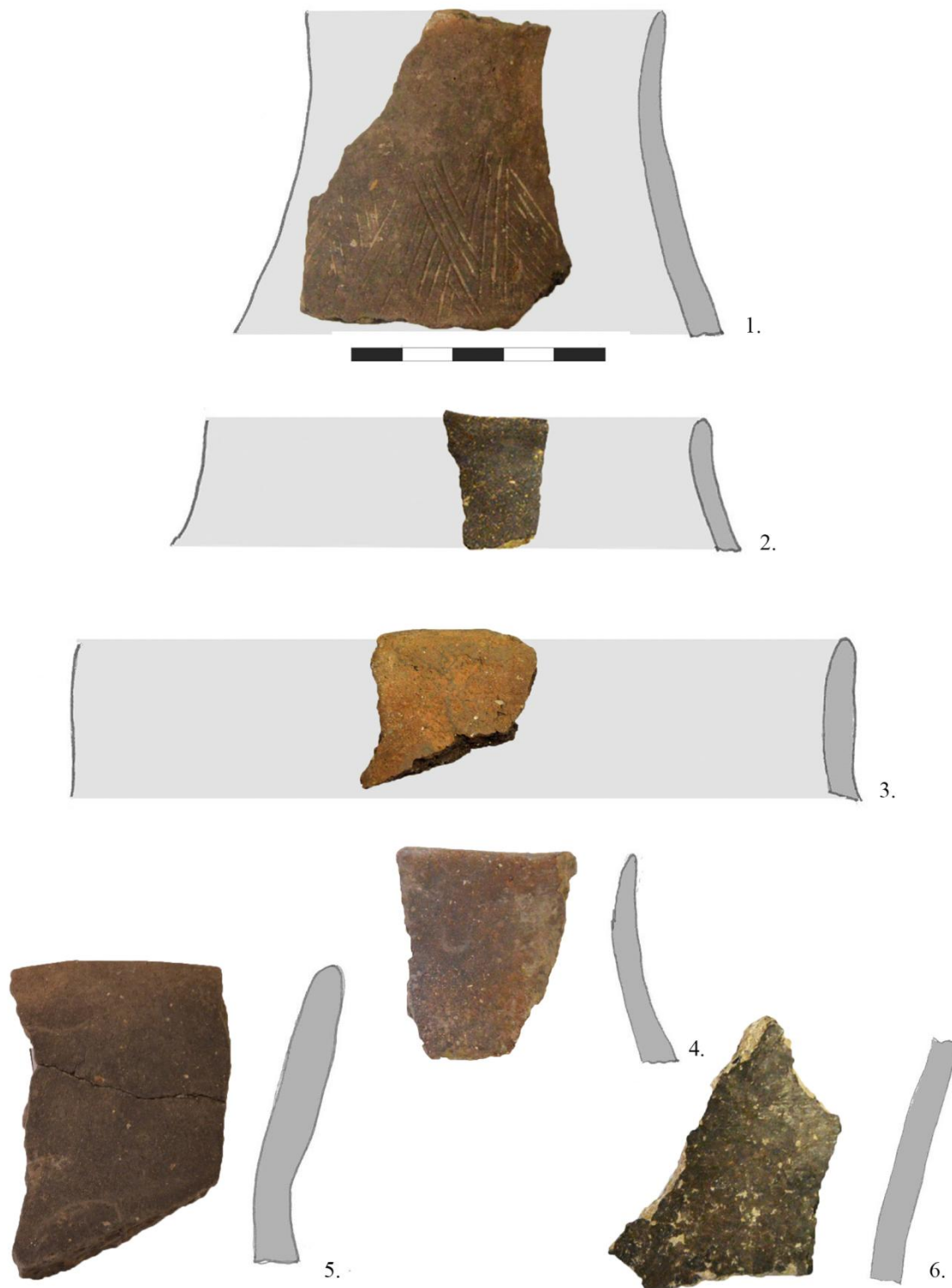

12. ábra: Balatonfüred, 2. és 7. objektum

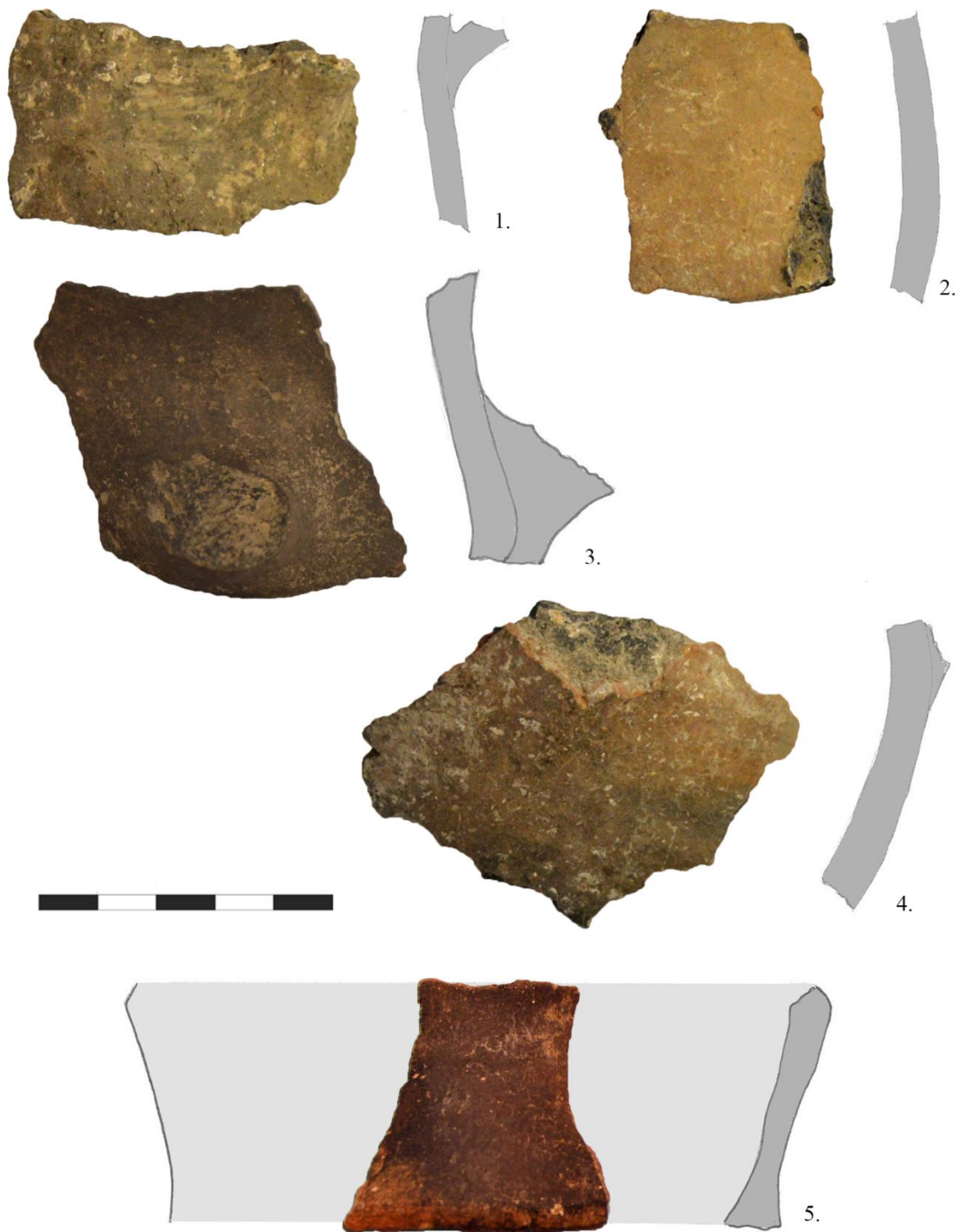
Korsó formának nevezhető néhány finoman ívelt peremtöredék, illetve füles oldaltöredék (13–14. ábra). A behúzott peremtöredékek kisebb bikónikus fazekakként határozhatók meg (15. ábra 1–4.), a fazék előfordul kihajló peremmel is, szintén kisebb méretben (15.

ábra 5–6.). Nagy edényre utal néhány méretes fül jelenléte (16. ábra 1., 3., 5.), és egy nagyobb aljtöredék (17. ábra).

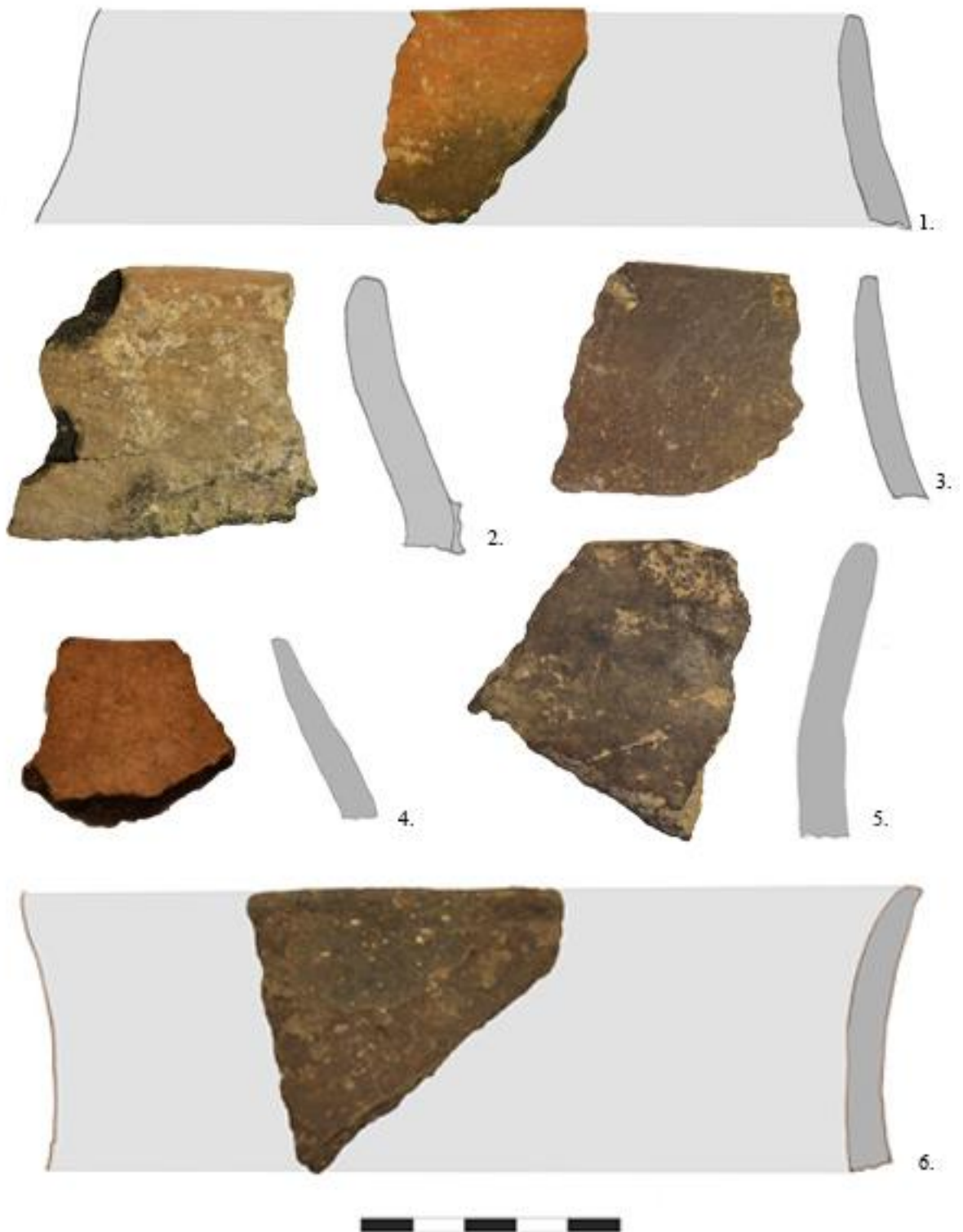
Egy kanál (18. ábra 1.) darabjain kívül előkerült még egy ismeretlen funkciójú kis kúpos tárgy (18. ábra 2.).

13. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

14. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

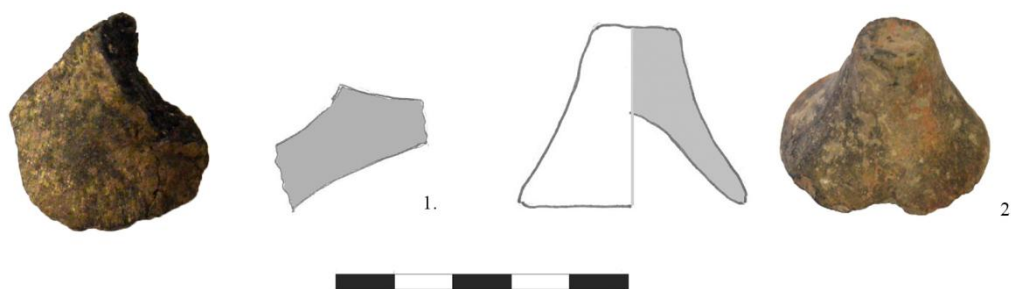
15. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

16. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

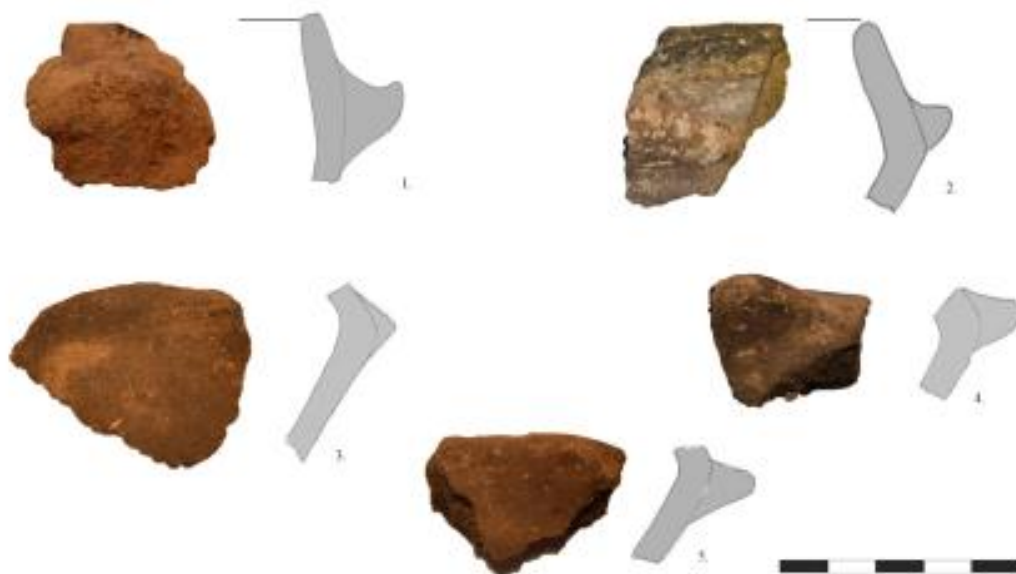
17. ábra: Balatonfüred, 2. objektum

18. ábra: Balatonfüred, 2. objektum

Az edénytöredékek jórészt díszítetlenek, egyedül a törésvonalra vagy fölé helyezett plasztikus dísz jelent kivételt. Megjelenik a korra oly jellemző lecsüngő bütyök (9. ábra 5.), előfordul továbbá több példányban a felfelé húzott hegyes bütyök (19. ábra 1–2.) és a törésvonalra rakott ovális, hegyesedő bütyök (19. ábra 3–5.). Egy különösen nagy lecsüngő bütykös töredék a nagy, mély tálforma jelenlétére utaló darab (23. ábra). További plasztikus dísz az egyik tálon a peremen felálló ovális, hegyesedő bütyök (24. ábra) és egy másikon a perem hullámos díszítése (25. ábra). A bütyökdíszek egy másik típusa, a nagy kerek, lapos, korong alakú bütyök is két esetben jelentkezik (26. ábra). A díszítés ugyan nem jellemző a kerámiára, de a már említett bütyökdíszeken és füleken kívül akad néhány érdekes töredék. Az említett nagyméretű füleken kívül egyetlen kisebb, tompa hegyű csőrös fül került csak elő (31. ábra 6.). Egyedi plasztikus díszítés egy kisebb peremtöredéken

a perem alá tett ujjbenyomkodással tagolt borda (34. ábra). Az egyik tálon fekete festés – esetleg bevonat – nyomai maradtak meg (19. ábra 1.). A kis kúpos kerámiatárgy belsején vörös festés látszik. A mélyített díszítés egyáltalán nem jellemző ennek a vidéknek a leletanyagára, itt mégis előfordul karcolt vonalak, illetve besimított vonalminta formájában. Egy korsó nyakán sűrűn karcolt vonalakkal álló parketta mintát látunk (28. ábra 1.), a Balaton-Lasinja kultúra tipikus jelenségét, ami ezen a vidéken eddig nem fordult elő. Egy talán tál peremtöredékén finoman karcolt ferde párhuzamos vonalak futnak (35. ábra 1.), egy oldal-töredék belsején pedig besimított párhuzamos vonalak (35. ábra 2.), ami szintén eddig ismeretlen minta a környéken. A harmadik szokatlan díszítés egy kis töredéken látható, besimított párhuzamos vonalak sávokat alkotnak, a sávokon belül ferde, sekélyebb besimított vonalkázással (35. ábra 3.).

19. ábra: Balatonfüred, 2-7. objektum

Bár a település teljes szélességén áthaladt a feltárás, a szórványosan elhelyezkedő települési jelenségek csak kevés leletanyagot szolgáltatottak és a korábbi szőlőművelés is hozzájárult a kerámiatöredékek töredékességéhez. A leletanyag a Balaton-Lasinja kultúrába sorolható, még ha nem is mutatható ki annak teljes formaspektruma, jól reprezentálja a Balaton keleti medencéjének Balaton-Lasinja kerámiáját. A Balaton északi partjáról kevés leletünk van, ezért elsősorban az észak-somogyi és az észak-dunántúli lelőhelyekkel van mód az összehasonlításra. Ugyanazt a mélyített díszítést alig alkalmazó leletkört (Somogyi 2000, 40) képviseli Balatonfüred, mint Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlő (Oross et al. 2010), Zamárdi–Kútvölgyi-dűlő (Kiss – Réti 2005; Kiss 2007), Balatonszemes–Bagódomb (Kiss – Sebők 2007), Balatonószöd–Temetői-dűlő (Horváth et al. 2003) és az Észak-Dunántúlon Lébény (Németh 1994). A tálak a Balaton-Lasinja kultúra leggyakoribb edényei, a bikónikus forma éles töréssel minden lelőhelyen gyakori edényforma. Van egy változata, ahol a felső rész kissé homorúan ívelt (10. ábra 1-2.), ez itt markánsabban van jelen, mint más lelőhelyeken, de előfordul ez a profil például Balatonszárszón is (Oross et al. 2010, Abb.10, 2). A tálformák közt megkülönböztethető nagy mély tál (Barna – Kreiter 2006, 50) egyetlen esetben sikerült azonosítani Balatonfüreden, mégpedig díszítése alapján (20. ábra). Ilyen nagy lecsüngő bütykös tál díszítés előfordul Moson-szentmiklós–Pálmajor lelőhelyen (Virág – Figler 2007, Fig. 8, 13).

20. ábra: Balatonfüred, 7. objektum

A korsók gondosan kivitelezett edények ebben az időszakban, ennek jó példája a vidékünkön szokatlan karcolt díszű nyaktöredék (13. ábra 1.). A korsó egyébként az az edényforma, amelyiken leggyakrabban alkalmazták díszítést, és a nyakon is folytatódó minta sem ritkaság a Dél-Dunántúlon, pusztán a Balatontól északra szokatlan a használata. A használat szokatlan, de nem kizárt, szórványosan felbukkan az

észak-dunántúli anyagban is mélyített díszítés (például Lébény: Németh 1994, Abb. 8, 12; Virág 2005, 42), bár igen ritkán. A kihajló nagyobb peremtöredékek fazékformaként írható le, de az anyag töredékessége miatt az edények nem rekonstruálhatók, így párhuzamaik sem említhetők. A nagyobb edények hiánya nem jelenti azt, hogy a leletanyag speciális összetételű lenne, a töredékesség akadályozza a formai rekonstrukciót. A jellegzetességet inkább a kerámiadíszítés adja – az egyébként tömegében díszítetlen leletanyagban.

A már említett jellegzetes lecsüngő vagy felfelé húzott bütykökön kívül előfordul anyagunkban a törésvonalra helyezett ovális hegyesedő bütyök is (19. ábra 3-5.), hasonlók Lébényben vannak (Németh 1994, Abb. 15, 2, 3). A bütyökdíszítés gyakori használata és kifejezetten ez a fajta típus inkább ludanicei jellegzetesség. A nagy korong alakú bütyök (21. ábra), amiből két példányunk is van, gyakori mindkét kultúrában. Ezt a bütyökdísz általában mélyebb tálakon alkalmazták (Virág 2005, 38), de a nagy bikónikus edények felső részén is megjelenik (Virág – Figler 2007, Fig. 5, 11) és Letenyén gyakori fazék formájú edényen (Kalicz 1995b, Abb. 13, 11; 14, 1; 15, 11; 18, 4; 21, 16).

21. ábra: Balatonfüred, 7. objektum

A csúcsos peremű tál (22. ábra) szintén gyakori eleme a Balaton-Lasinja lelőhelyek kerámia-készletének (Barna – Kreiter 2006, 5. kép 6; Horváth–H. Simon 2004, Abb. 2, 18; Somogyi 2000, 6. kép 9; Straub 2006, 8. kép 4), ennek egy változata lehet a hullámos perem (23. ábra).

22. ábra: Balatonfüred, 7. objektum

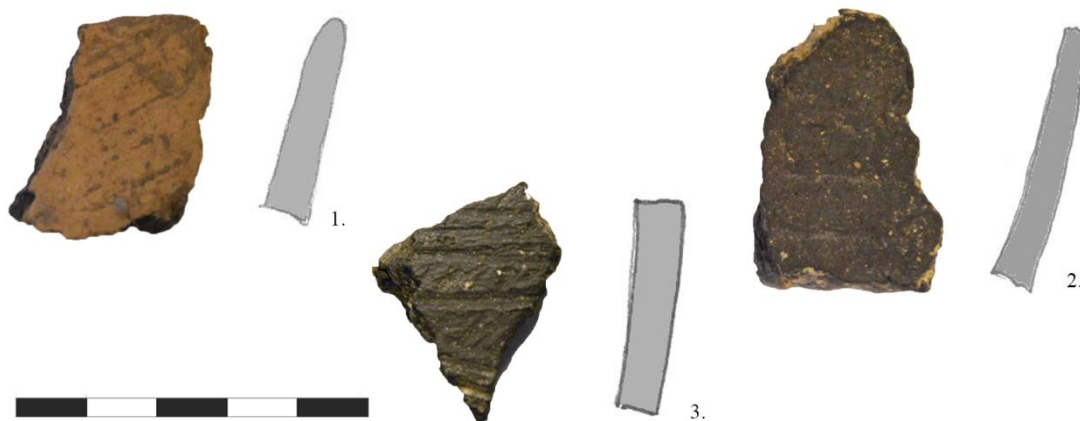
24. ábra: Balatonfüred, 9. objektum

23. ábra: Balatonfüred, 2. objektum

Végül az ujjbenyomkodással tagolt borda, itt a perem alatt elhelyezve (24. ábra), meglehetősen ritkán előforduló díszítés (Somogyi 2000, 13. kép 10; Kalicz 1995b, Abb. 27,7).

Mélyített díszítés a már említett korszakokon kívül is előfordul, egy oldaltöredéken besimított párhuzamosokat látunk, közte ferde vonalkézással (25. ábra 3.). Hálómintát idéz ez a megoldás, olyat, amelyet Letenyéről (Kalicz 1995b, Abb. 5, 4; 19, 15), illetve Sormásról (Straub 2006, 37; 12. kép 4-7, 9-10) ismerünk. Ezt a mintát általában bodrogkeresztúri jellegűként említik (Kalicz 1995b, 75; Virág 2005, 41), de egyre több helyen előfordulván a Balaton-Lasinja kultúra sajátjának tekinthető. Mészbetéttel kitöltött változata egy közeli lelőhelyen bukkan fel (Balatonfűzfő, MRT 2. 7/5. lelőhely, Éri et al. 1969, 46). A harmadik díszített darabunkon látható besimított párhuzamos vonalak (25. ábra 2.) teljesen átlagos díszítésnek számítanak a Balaton-Lasinja körben.

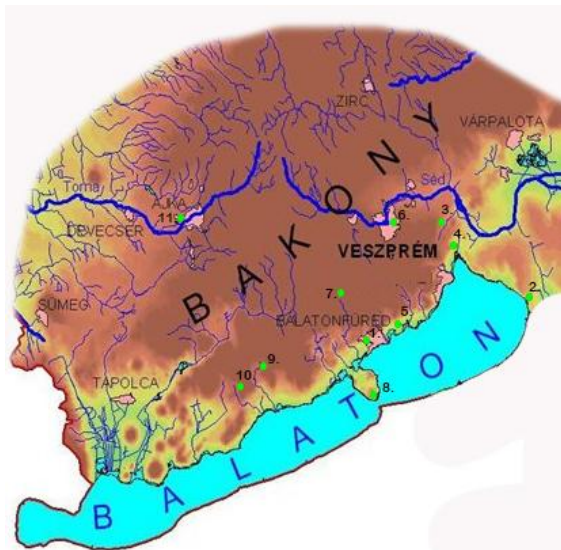
25. ábra: Balatonfüred, 2., 7. és 9. objektum

Értékelés

A balatonfüredi lelőhely jól reprezentálja a Balaton-Lasinja kultúra leletanyagát és alkalmas a Balatontól északra eső területen a települési struktúra sajátosságának megvilágítására. A

leletanyag az ismert Balaton-Lasinja kerámiatípusokat mutatja be, sajátos vonása a mélyített díszítés több darabon való előfordulása. Általánosságban elmondható, hogy távolabb áll a lengyeli hagyománytól, mint a veszprémi sírok edényei, de jól illeszkedik a tágabb környék

anyagához. A települési struktúra tekintetében azonban lényeges eltérést tapasztalunk a Balaton-felvidék és a Dunántúl többi területe között. A Balaton-Lasinja kultúrának igen sűrű a településhálózata a Dunántúl nyugati sávjában, a legtöbb lelőhelyet Zala megyéből ismerjük. A Balaton nyugati medencéje is sűrűn lakott volt, és ez a lelőhelysűrűség folytatódik észak felé a Marcal völgyében. A Balaton keleti medencéjében azonban egészen más a helyzet, alig ismerünk egy-két középső rézkori lelőhelyet (26. ábra), holott ezt megelőzően ez sűrűn lakott vidék volt.

26. ábra: A Balaton-Lasinja kultúra lelőhelyei a Balaton-felvidéken. 1. Balatonfüred, 2. Balatonakarattya, 3. Litér, 4. Balatonfűzfő, 5. Csopak, 6. Veszprém, 7. Hidegkút, 8. Tihany, 9. Óbudavár, 10. Monoszló, 11. Ajka

A kontraszt igen nagy és nem magyarázható kizárólag a kutatás hiányával. Az utóbbi években szaporodott hárommal a lelőhelyek száma (az itt ismertetett Balatonfüred mellett Balatonakarattya és Litér), és ebből kiindulva várható a későbbiekben is néhány új adat felbukkanása, de még így is igen alacsony ez a szám. A lelőhelyszóródás a kevés adat ellenére mutat valamilyen rendszert, lényegében két sávra korlátozódik, a Séd mentére és közvetlenül a tópartra. Egyetlen kiugró lelőhely van a többi-től távolabb, az elkülönült elhelyezkedésére kézenfekvő a magyarázat, a Marcal menti széles lelőhelysávból kinyúlva keleti irányban a Marcalba ömlő Torna-patak mentén, Ajkánál került elő Balaton-Lasinja leletanyag – a bakonyi radiolarit nyersanyagforrások közelében. Ez a helyzet erősen emlékeztet a neolitikus előzményekre. Meg kell említeni, hogy van egy további jelenség, ami a neolitikus hagyomá-

nyok folytatására utal. Ez pedig a csoporthatár kérdése, kifejezetten a településterület nyugati határa, amely mindkét időszakban Monoszló, valamint a Sédnél Veszprém volt (Regenye 2019). A neolitikumban táji szinten megfigyelt hosszú folyamatosság a települési koncentrációk rendszeréből fakad, a háttérben a közösségek mentalitása áll, amennyiben a mesterségesen kitűzött határvonal (Monoszló, Veszprém) generációról generációra áthagyományozódott. Úgy tűnik – ha nem véletlen egybeesésről van szó – akkor ebben a tekintetben megőrződött valami a Balaton-felvidéken korábban működött szigorú területszervezési rendből a Balaton-Lasinja időszakban. Erre a jelenségre azért érdemes figyelmet fordítani, mert olyan korról beszélünk, amikor egyébként semmilyen tekintetben sincsenek éles határvonalak. Az átlagostól való ilyen eltérések mindig magyarázatot igényelnek. Jelen esetben elégséges magyarázatnak tűnik a hagyomány átörökítődésének feltételezése. A neolitikumban, amikor a hosszú távú emlékezés a kultúra része volt, a közösségi emlékezet fenntartása elképzelhető, a rézkorban azonban ellentmondásban áll a gondolat a vázolt helyi településtörténeti adatokkal. Lehetséges, hogy a lelőhelyszóródásban látott hasonlóságot egyéb, nem társadalmi tényezők váltották ki. Fontos megjegyezni a településterületi adatokat számba véve, hogy a Bakonyban egyáltalán nem ismerjük a Balaton-Lasinja kultúra lelőhelyeit annak ellenére, hogy a Lasinja életforma másutt nem idegenkedett a hegyvidéktől. Magyarázza ezt egyrészt a Bakony határvidék volta, lévén hogy az Észak-Dunántúl a Ludanice körhöz tartozott. Másrészt a dolog nyilvánvalóan kapcsolatban állhat azzal, hogy a Bakonyban néhány lengyeli közösség (Zirc, Pénzesgyőr, Porva) tovább élt ugyan a radiolarit kibukkanások közelében, de csupán egyedi közösségek. A lengyeli műhelykörzetek alkotta struktúra felbomlott. Tény, hogy a Balaton-Lasinja közösségeknek a bakonyi kőnyersanyag-előfordulásokhoz való viszonya nem követte a lengyeli előzményeket sem a terület elfoglalása, sem a kitermelés intenzitásának tekintetében. A régió belül a lengyeli hagyomány megőrződésének nyomai tehát kevésbé erőteljesek, mint a különbségekre utaló adatok.

A Balaton-Lasinja kultúra lelőhely-elterjedési adatai alapján leletgazdagságot várnánk a Bala-

ton-felvidéken, ahogy például a Délnyugat-Dunántúlon, a Hahót-medencében és a Kis-Balatonnál tapasztalható (Bánffy 1995b, 173). Ezeknek a területeknek a kutatása kimutatta, hogy kisebb Balaton-Lasinja lelőhelyek csoportosulnak egymás közelében, illetve nagy lengyeli települések környékén (Bánffy 2005, 86–87). A Balaton-felvidéken alig van példa ilyen fajta lelőhely-csoportosulásra, vagy olyan lelőhelyre, ahol mindkét időszak leletei megtalálhatóak. Ezek egyike Hidegkút, ott késő lengyeli kerámia került elő terepbejáráson és egy kiegészíthető Balaton-Lasinja hordó alakú edény, vélhetően sírt jelezve (MRT 2. 24/8. lelőhely, Éri et al. 1969, 109).

27. ábra: Hidegkút

A Séd-patak mentén találjuk Veszprém, Jutasi út lelőhelyet, melynek 2003. évi feltárása során Balaton-Lasinja sírokat találtunk a lengyeli település területén (Regenye 2006). A sírokhoz tartozó telepre utaló nyomok nem voltak. A néhány lengyeli gödör anyagában előforduló Balaton-Lasinja edénytöredékek a temetkezés-sel hozhatók összefüggésbe, azokban a gödörökben voltak ilyenek, amelyekbe a rézkori sírokat beásták és azok közvetlen környezetében. A sírok földjébe kevert edénytöredékek a szertartás során kerülhettek oda, ez egyébként ismert jelenség, Lébényben is dokumentáltak hasonlót (Németh 1994, 242–244). Ezek a szórványos adatok Veszprém tágabb környé-

kére korlátozódnak. A lelőhelyek egy másik típusa közvetlenül a Balaton partján húzódik, és nincs kapcsolata lengyeli települési előzménnyel. Balatonakarattyán, a Debreceni lejáró utcában 1984-ben, majd 1985-ben kis leletmentést folytattunk az akarattyai magasparton. A balatoni löszfal Balatonkenesénél és Balatonakarattyánál hosszú szakaszon lakott volt a rézkorban és a bronzkorban, a feltárási területen is kora bronzkori telepnyomok borították a rézkorit. A közelmúltban került elő Litéren egy kisebb leletgyűttes¹ a Séd közelében, de a Balatontól sem távol. A Balaton-Lasinja kultúrának két jelenségét tárták fel a lelőhelyen. A két gödörben összesen öt rekonstruálható formájú edény és további 12 különböző edényhez tartozó töredék volt, összesen 33 darab. A rekonstruálható formspektrum igen szűk, lényegében csak nagy bikónikus edényre (28–29. ábra) és behúzott peremű tálra korlátozódik (30. ábra). A kisebb töredékek alapján látszik még egy egyenes falú, csonkakúpos tál és egy domború válltöredék feltételezhetően korsóra utal (32. ábra 1–2). A nagy bikónikus edénynek (fazék, amfóra, hordó alakú edény néven szerepel a szakirodalomban) mintegy negyedét/harmadát lehetett összeragasztani. Az edény felső része csonkakúpos, a has éles törésvonalú, a függőlegesen felrakott nagy fülek a perem alól indulnak. Jellemzőjük a fül felső részének hegyes nyúlványa. Az edényforma széles körben ismert a Balaton-Lasinja kultúra lelőhelyein ebben a behúzott peremű formában is (Barna 2003, 6. kép 10–11; Horváth – H. Simon 2004, 70, VI.1. típusú amfóra, Abb. 11. 9, 2, .3; Kalicz 1995b, Abb. 3, 14), bár gyakoribb a rátett perem és a kevésbé éles hasvonal. A bikónikus edényforma a lengyeli kultúra késői szakaszában jelenik meg, előfutárának tekinthető a nagyvázsonyi sír edénye (Éri et al. 1969, 3. tábla 15). A nagy bikónikus edény egy másik példányának darabjai a litéri leletek között azok a hastöredékek, amelyeken az edény törésvonalára helyezték, kissé felfelé húzott, vízszintesen felrakott fülformát látunk (29. ábra). A fülképzés ezen az edénytípuson változatos, a függőleges állású fülek mellett ugyancsak gyakori a Balaton-Lasinja edényeken a vízszintesen felrakott, felfelé húzott fülforma

¹ Péterváry Tamás és Pátkai Ádám ásatása, köszönöm a leletek közlésre való átengedését.

(Virág 2005, 38). Az első edény csúcsos füle (Knopfhenkel, Spitzhenkel) miatt érdemel részletesebb említést ez a kis leletanyag. A sajátosan díszített fülforma általában nagy edé-

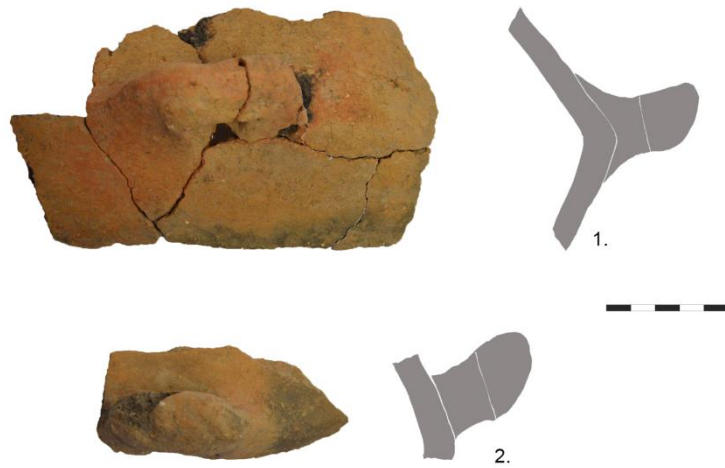
nyeken szokott megjelenni, nem gyakori jelenlég a dunántúli leletek között. Az egyik fülről letörött nyúlvány alapján látszik, hogy a bütyköt külön kialakítva illesztették a fül tetejére.

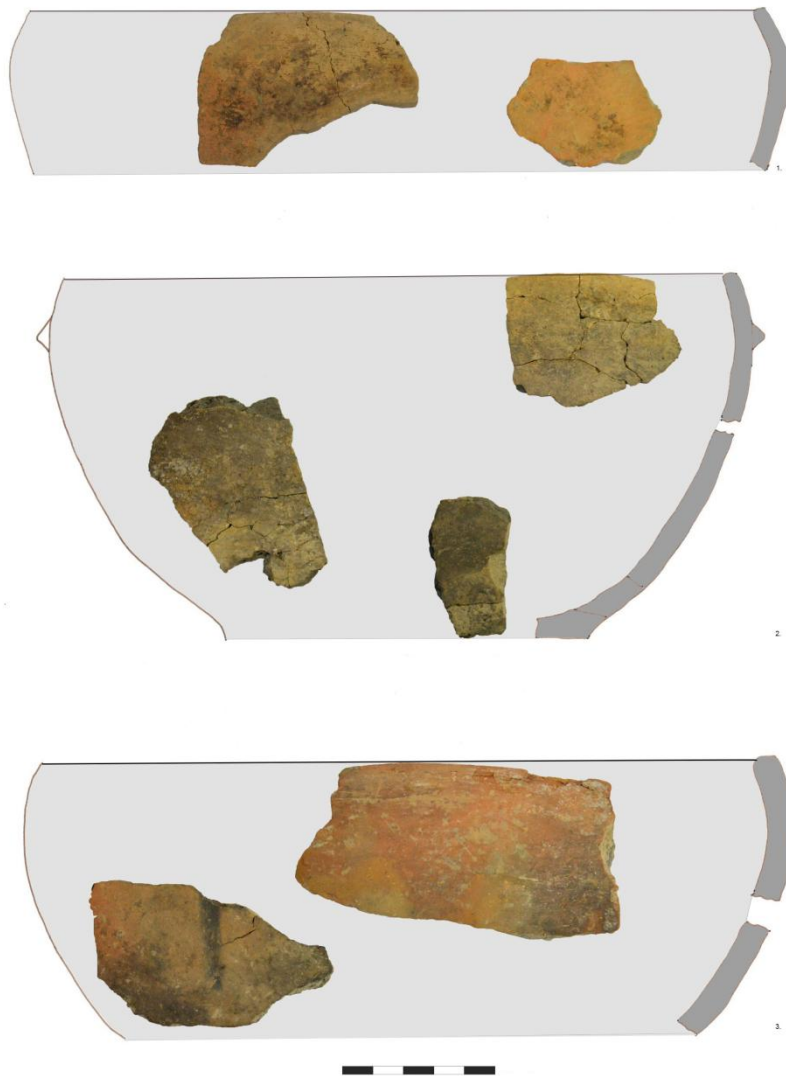
28. ábra: Litér

A csúcsos fül eddig csak a Zala megyei lelőhelyeken volt megtalálható (Horváth 1996, 339) általában egy-egy példányban (Barna 2003, 6. kép 10; Horváth 2002, Abb. 4. 4; Horváth – H. Simon 2004, Abb. 5. 7; Straub 2006, 9. kép 5, 7, 9; Barna – Kreiter 2006, 6. kép 6), de Nagykánizsa–Sánc és Letenye anyagában több példányban is (Kalicz 1991, Abb. 9. 1–6, 8–9; 1995b Abb. 4. 6-7, 7. 5-6, 22. 10, 24. 1). Kalicz Nándor ezt a fülformát említi a kerámiaanyagban érzékelhető déli elem egyik jellegzetes példjaként, mint az egész Balkánon és Nyugat-Anatóliában több periódusban használt jellegzetes füldíszítést (Kalicz 1995a, 39;

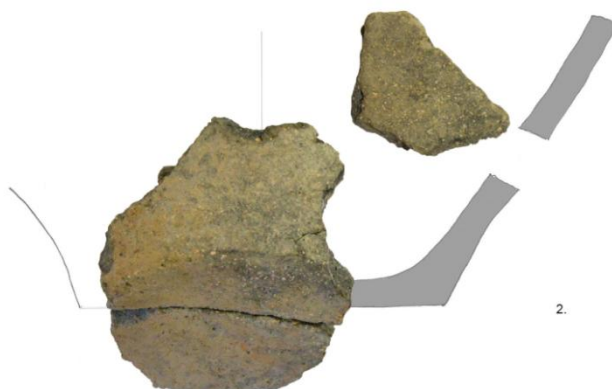
1995b, 75). A lengyeli kerámia nem alkalmazta ezt a megoldást, a késő Vinča nagy edényeken viszont markánsan jelen van a bütyökkel megemelt fül (Borić 2015, Fig. 5), jelezve a forma eredetét. A litéri előfordulás alapján a dunántúli elterjedés nem korlátozódik a Zala megyei lelőhelycsoportra. Litér semmilyen kapcsolatban nem állt az említett lelőhelyekkel, lévén, hogy a Séd-patak árterénél fekvő lelőhely a Sédnek a Dunához való összeköttetése révén egy másik kapcsolati rendszer része volt. A fültípus tehát nem korlátozódik a zalai régióra, korjelenségről van szó.

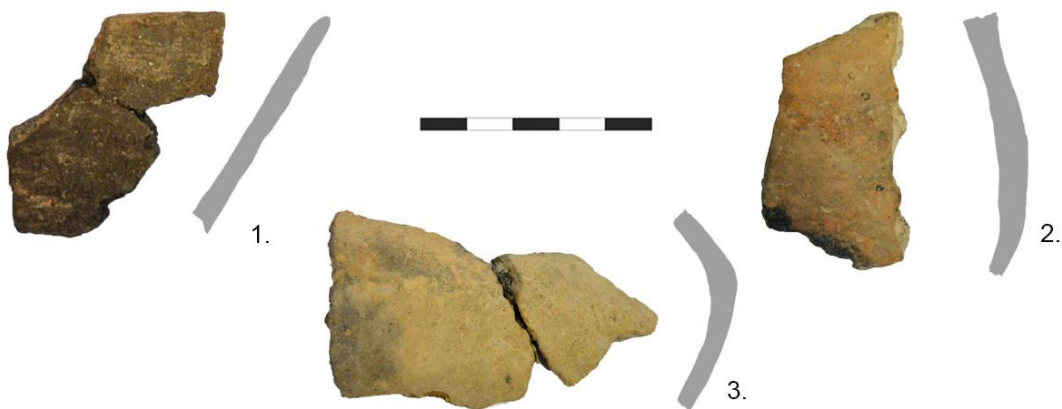
29. ábra: Litér

30. ábra: Litér

31. ábra: Litér

32. ábra: Litér

A Balaton-Lasinja lelőhelyeket számba véve, tovább haladva a parton Balatonfűzfő (MRT 2. 7/5. lelőhely, Éri et al. 1969, 46), Csopak (MRT 2. 17/3. lelőhely, Éri et al. 1969, 80) és Tihany (MRT 2. 45/16. lelőhely, Éri et al. 1969, 198) következik, valamint Balatonfüred is ebbe a sorba tartozik. A terjeszkedés nyugati irányban Monoszlóig (MRT 1. 31/2. lelőhely, Bakay et al. 1966, 120) és Óbudavárig (MRT 1. 35/1. lelőhely, Bakay et al. 1966, 128) tart. Meg kell jegyezni, hogy a parti sávban a lelőhelyeken talált kerámia eltér a helyi lengyeli örökségtől, szemben az említett veszprémi leletekkel. Gondolunk itt az edények anyagára, a kerámia összetételére, valamint a balatonfüredi anyagban a mélyített dísz megjelenésére és a litéri edény déli típusú fülére. De főként a parti lelőhelyek elhelyezkedése az, ami azt sugallja, hogy ezek nem a kultúra életének elejét képviselik. Szembetűnő a parti sávban történő terjeszkedés. A déli parton az M7-es autópálya nyomvonalán a feltárt lelőhelyek nagy részén előfordult középső rézkori megtelepedés (Bondár 2007, 22), tehát a parti sávban láncban találjuk a kis településeket. Ugyanezt a jelenséget látjuk az északi parton is, a felsorolt lelőhelyek mutatják, hogy ott is folytatódott a part megszállása. A lelőhelyek elhelyezkedésével kapcsolatban meg kell említeni még egy tényt, ezek a parti lelőhelyek nem közvetlen folytatói a lengyeli településterületnek, a lengyeli lelőhelyek ugyanis csak egy-két esetben találhatóak közvetlenül a tóparton, azokat a Balaton-felvidéken jól körülhatárolt körön belül kisebb csoportokban találjuk (Biró – Regenye 1991, Fig. 3), mégpedig a tóparttól távolabb. Ez ugyanúgy érvényes a déli partra is, ahol összesen két ponton került elő lengyeli leletanyag az említett munka során (Belényesy et al. 2007, 60). A vízpart megszállása nyilvánvalóan eltérő életfeltételek keresését mutatja. A Balaton-Lasinja kultúra lelőhelyszámának a Dunántúl más területeitől eltérő alakulása olyan jelenség, amely magyarázatot igényel. A neolitikum-rézkor átmenete regionális méretekben nézve egymástól nagyon különböző folyamatokat mutat a Dunántúl különböző részein. A monolitikus lengyeli kultúra vége már a késő lengyeli időszakban bekövetkezett, a változások leginkább a Nyugat-Dunántúlon érzékelhetők (Bánffy 1994; 1995a; 1995b; 1995c; 2005). A lengyeli kultúra végén kezdődő, a Dunántúl egyes területei között a kerá-

miastílusban megfigyelhető különbség regionalizációként értékelhető, értelmezhető. Bár korábban is voltak a lengyeli körben regionális eltérések, de ez csak kis mértékben a kerámiában, inkább a temetkezési kontextusban jelent meg. A kerámiastílus a Lengyel II fázisban jellemzően egységes volt nagy területen és ez jellemző maradt a késő lengyeli idő elején is. Csupán a végső fázisban indul meg a kerámiában tapasztalható stilisztikai változás az 5. évezred közepén Délkelet-Európában bekövetkezett kulturális váltás (Boric 2015, 188.) hatására. A Dunántúl nyugati sávjának élénk délkeleti kulturális kapcsolatai és ezek hatása a leletanyagra a régiót jól megkülönböztethetővé teszi a Dunántúl többi részétől (Oross 2002). Ugyancsak ismert az északkelet-dunántúli régiónak a Ludanice körhöz kapcsolódása (Virág 1995). Egy harmadik régió is körülrajzolható, mégpedig a Közép-Dunántúlon. E régió tekintetében meghatározó a markáns késő lengyeli megtelepedés (Regenye 2011), melynek egyik sajátossága, hogy néhány lengyeli közösség beköltözött a hegyvidékre a radiolarit kibukkanások közelébe és élénk kőkitermelő tevékenységet folytatott a késő lengyeli időszakban. A nyersanyagforrások körzetében a stratégiai pontok megszállása jelzi a lengyeli társadalmon belüli átalakulást, a hagyományos neolitikus gazdálkodásnak az erőforrások intenzív kiaknázása felé való elmozdulását. A településtörténeti és a kőnyersanyag elterjedési adatokból kikövetkeztethető szervezettség a késő lengyeli társadalomnak a korábbiaknál szilárdabb vázát mutatja, ami lehetővé tette itt a lengyeli tradíció továbbélését (Regenye 2013). A szervezettség felbomlása a régió szinte teljes elnéptelenedéséhez vezetett, mint a lelőhelyszám hirtelen csökkenése mutatja. Ahogy ennek a régióknak a neolitikus története a kőkitermelés köré épült, úgy ezzel kapcsolatos a rézkorban bekövetkezett drasztikus változás is, nyilvánvalóan elválaszthatatlan tőle. A kőkitermelés csökkenése, a szervezettség felbomlása lehetett a lelőhelyszám látványos csökkenésének és nyilván a demográfiai csökkenésnek az okozója. A Lasinja kultúra mindenütt helyi lengyeli alapon alakult ki (Balén – Drnić 2014, 50), a Balatontól északra azonban számolnunk kell a településterület átstrukturálódásával. Veszprém környékén esetleg feltételezhetjük egy lengyeli közösség továbbélését az említett

lelőhelyeken, a tó partján megjelent Balaton-Lasinja lelőhelyek inkább másodlagos betelepülésre engednek következtetni. A lengyeli hagyománytól mindenképpen eltérő kulturális mintát képviselnek a régió Balaton-Lasinja lelőhelyei. Az erősen gazdasági meghatározottságú bakonyi hegyvidéki terület nem tartozik bele a település területbe, a bakonyi radiolarit iránti érdeklődés nyilvánvalóan csökkent a rézkorban. A Balaton-felvidék medencéi szintén elnéptelenednek és helyettük a tóparti sáv népesült be.

Nagyobb távlatban tekintve az itt felvázolt történet része a Délkelet-Európát az 5. évezred közepén érintő társadalmi változásoknak. Kronológiailag a Vinča kultúra vége szinkronba

állítható a lengyeli kultúra végével (Whittle et al. 2016, 43), a változás lényegét tekintve hasonlóképpen játszódott le. A neolitikum – rézkor átmenetének bonyolult folyamata szolgáltat példát mind a szétszóródás jelenségére (például az Alföldön: Raczky et al. 2014; Gyucha – Parkinson 2013), mind az elnéptelenedésre, a populáció csökkenésére (például a Morava völgyében: Borić 2015). A változások oka sokrétű (Whittle et al. 2016, 43; Raczky et al. 2014, 338), ezért a nagy képet alkotó részletek sokszínűek lehetnek. Regionális szinten vizsgálva ez a folyamat konkrét történetekké alakítható, mint a közép-dunántúli régió esetében, ahol a lelőhely adatok a változásnak egy konzisztensnek tűnő hipotézisét engedik megrajzolni.

IRODALOM

Anders, A – Kulcsár, G. – Kalla, G. – Kiss, V. – V. Szabó, G. (eds.) (2013) *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. Ősrégészeti Társaság / Prehistoric Society Eötvös Loránd University, L'Harmattan, Budapest

Bakay, N. – Kalicz, N. – Sági, K. (1966): *Magyarország régészeti topográfiája*. I. A keszthelyi és tapolcai járás. Budapest, Akadémia Kiadó

Balen, J. – Drnić, I. (2014): *Arheološka istraživanja na lokalitetu Barbarsko – Novi prilog poznavanju srednjeg eneolitika na prostoru sjeverne Hrvatske*. Archaeological excavations at Barbarsko – a new contribution to understanding of the Middle Copper Age in northern Croatia. *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* 47. 39–76.

P. Barna, J. (2003): Középső rézkori és késő bronzkori településrészletek Tornyiszentmiklósról. *Régészeti kutatások Magyarországon 2001*. Budapest 47–61.

P. Barna, J. – Kreiter, E. (2006): Középső rézkori települések Zalaegerszeg - Andrásida, Gébárti tó (II.) lelőhelyen. Előzetes közlemény. Middle Copper Age settlements at Zalaegerszeg-Andrásida, Gébárti tó (II): preliminary results. *Zalai Múzeum* 15. 47–78.

Bánffy, E. (1994): Transdanubia and Eastern Hungary in the Early Copper Age. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 36. 291–296.

Bánffy E. (1995a): Early Chalcolithic settlement at Zalaszentbalázs–Szőlőhegyi mező. In: Szőke, B. M. (ed): *Archaeology and settlement*

history in the Hahót basin, South-West Hungary. *Antaeus* 22. 71–102.

Bánffy, E. (1995b): South-West Transdanubia as a mediating area. On the cultural history of the Early and Middle Chalcolithic. In: Szőke, B. M. (ed.): *Archaeology and settlement history in the Hahót basin, South-West Hungary*. *Antaeus* 22. 157–196.

Bánffy E. (1995c): Über den Ausklang der Lengyel-Kultur in Transdanubien. In: Kovács, T. (ed) 11–28.

Bánffy, E. (2005): The Kerka Valley in the Neolithic and the Copper Age. In: Bánffy, E. (ed.): *Archaeology and Settlement History in the Kerka Valley, South-West Hungary*. *Antaeus* 28. 79–89.

Belényesy, K. – Honti, Sz. – Kiss, V. (2007): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága – MTA Régészeti Intézete

Bondár, M. (2007): A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a rézkorban. In: Belényesy, K. – Honti, Sz. – Kiss, V. (szerk.) 21–28.

Borić, D. (2015): The end of the Vinča world: modelling the Late Neolithic to Copper Age transition and the notion of archaeological culture. In: Hansen, S. – Raczky, P. – Anders, A. and Reingruber, A. (eds.): *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea: chronologies and technologies from the 6th to the 4th millennium BCE*. Habelt, Bonn 157–217.

- Éri, I. – Kelemen, M. – Németh, P. – Torma, I. (1969): *Magyarország régészeti topográfija*. 2. Veszprémi járás. Éri, I. (szerk.) Akadémia Kiadó, Budapest
- Gyucha, A. – Parkinson, W. A. (2013): Archaeological „Cultures” and the Study of Social Interaction: The Emergence of the Early Copper Age Tiszapolgár Culture. In: Anders, A – Kulcsár, G. – Kalla, G. – Kiss, V. –V. Szabó, G. (eds.) 521–537.
- Horváth, L. A. (1996): Die Balaton-Lasinja-Kultur und ihre südlichen Beziehungen. In: Draşovean, F. (ed.): *The Vinča culture, its role and cultural connections*. Timişoara 335–350.
- Horváth, L. A. (2002): Die Siedlung der Balaton-Lasinja-Kultur in Zalaegerszeg-Andráshida, Friedhof (Komitat Zala, Ungarn). *Antaeus* 25. 255–282.
- Horváth, L. A. – H. Simon, K. (2004): Kupferzeitliche Siedlungen auf dem Fundort Dobri–Alsó-mező. *Zalai Múzeum* 13. 55–118.
- Horváth, T. – Juhász, I. – Köhler, K. (2003): Zwei Brunnen Der Balaton-Lasinja Kultur von Balatonőszöd. *Antaeus* 26. 254–300.
- Kalicz, N. (1991): Beiträge zur Kenntniss der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Lichardus, J. (ed.): *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Bonn 347–387.
- Kalicz, N. (1995a): Die Balaton-Lasinja-Kultur in der Kupferzeit Südost- und Mitteleuropas. In: Kovács, T. (ed.): 37–49.
- Kalicz, N. (1995b): Letenye–Szentkeresztomb: eine Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. In: Kovács, T. (ed.) 61–106.
- Kiss, V. (2007): Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő. In: Belényesy, K. – Honti, Sz. – Kiss, V. (szerk.) 63–71.
- Kiss, V. – Réti, Zs. (2005): Középső rézkori alapárkos ház Zamárdiból. A háromdimenziós számítógépes grafika alkalmazásának lehetőségei régészeti rekonstrukciók készítésénél. *The Middle Copper Age House at Zamárdi. The Potentials of 3D Computer Graphics in Archaeological Reconstructions. Ősrégészeti Levelek – Prehistoric Newsletter* 7. 73–90.
- Kiss, V. – Sebők, K. (2007): Balatonszemes-Bagódomb. In: Belényesy, K. – Honti, Sz. – Kiss, V. (szerk.) 113–118.
- Kovács, T. (ed.) (1995): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Inventaria Praehistorica Hungariae VII. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Németh, G. (1994): Vorbericht über spätneolithische und frühkupferzeitliche Siedlungsspuren bei Lébény (Westungarn). *Jósa András Múzeum Évkönyve* 36. 241–261.
- Oross, K. (2002): Funde der Balaton-Lasinja-Kultur aus Sé-Doberdó und Körmend-Várkert. *Antaeus* 25. 283–324.
- Oross, K. – Marton, T. – Whittle, A. – Hedges, R. E. M. – Cramp, L. J. E. (2010): Die Siedlung der Balaton-Lasinja-Kultur in Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő. In: Šuteková, J. – Pavúk, P. – Kalábková, P. – Kovár, B. (eds): *Panta Rhei. Studies in chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75. Birthday*. Bratislava 379–405.
- Regenye, J. (2006): Temetkezések Veszprém, Jutasi u. lelőhelyen (Lengyeli kultúra, Balaton-Lasinja kultúra). Burials at the site of Veszprém, Jutasi Street. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 24. 7–35.
- Regenye, J. (2011): *Kő és agyag. Település és életmód az újkőkor–rézkor fordulóján a Dunántúlon*. Stone and clay. Settlement and way of life at the neolithic/Copper Age transition in Transdanubia. Veszprém
- Regenye, J. (2013): Surviving Neolithic The Early Copper Age in Transdanubia, north of Lake Balaton. In: Anders, A – Kulcsár, G. – Kalla, G. – Kiss, V. –V. Szabó, G. (eds.) 557–568.
- Regenye, J. (2019): A neolitikus településhálózat kutatása Veszprém megye területén. *LDM Online* 5. 2019. 2. szám 40–50.
- Somogyi, K. (2000): A Balaton-Lasinja kultúra leletanyaga Somogy megyében. Die Funde der Balaton-Lasinja Kultur im Komitat Somogy. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 5–48.
- Straub, P. (2006): Középső rézkori település Sormás határában. Middle Copper Age settlement at Sormás. *Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Budapest 33–60.
- M. Virág, Zs. (1995): Die Hochkupferzeit in der Umgebung von Budapest und in NO-Transdanubien (Das Ludanice-Problem). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47. 61–94.
- M. Virág Zs. (2003): Settlement historical research in Transdanubia in the first half of the

Middle Copper Age. In: Jerem, E. – Raczky, P. (eds.): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa*. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Archaeolingua Series Maior 15. Budapest 375–400.

Virág, Zs. (2005): Középső rézkori kerámialeletek Zalavár-Basaszigetről (A Balaton-Lasinja kultúra tipológiájának és belső kronológiájának kérdéseiről). *Zalai Múzeum* 14. 37–52.

Virág, Zs. – Figler, A. (2007): Data on the settlement history of the Late Lengyel period of Transdanubia on the basis of two sites from the Kisalföld (Small Hungarian Plain).

A preliminary evaluation of the sites Győr-Szabadrétdomb and Mosonszentmiklós-Pálmajor. In: Kozłowski, J. K. – Raczky, P. (Hrsg.): *The Lengyel, Polgar and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Krakow, 345–364.

Whittle, A. – Bayliss, A. – Barclay, A. – Gaydarska, B. – Bánffy, E. – Borić, D. – Draşovean, F. – Jakucs, J. – Marić, M. – Orton, D. – Pantović, I. – Schier, W. – Tasić, N. – Vander Linden, M. (2016): A Vinča potscape: formal chronological models for the use and development of Vinča ceramics in south-east Europe. *Documenta Praehistorica* 63. 1–60.

KORA VASKORI URNASÍROK VESZPRÉMBŐL

Sebestyén Noémi
Laczkó Dezső Múzeum

Bevezetés

Az alábbi cikk témáját a Veszprém belterületén talált bronzkori urnasírok képezik. A sírokra 1986-ban, csatornázási munkák során bukkantak a Kórház utcában. A leletmentést Regénye Judit vezette, aki legalább négy sír nyomait dokumentálta a már erősen bolygatott földben.

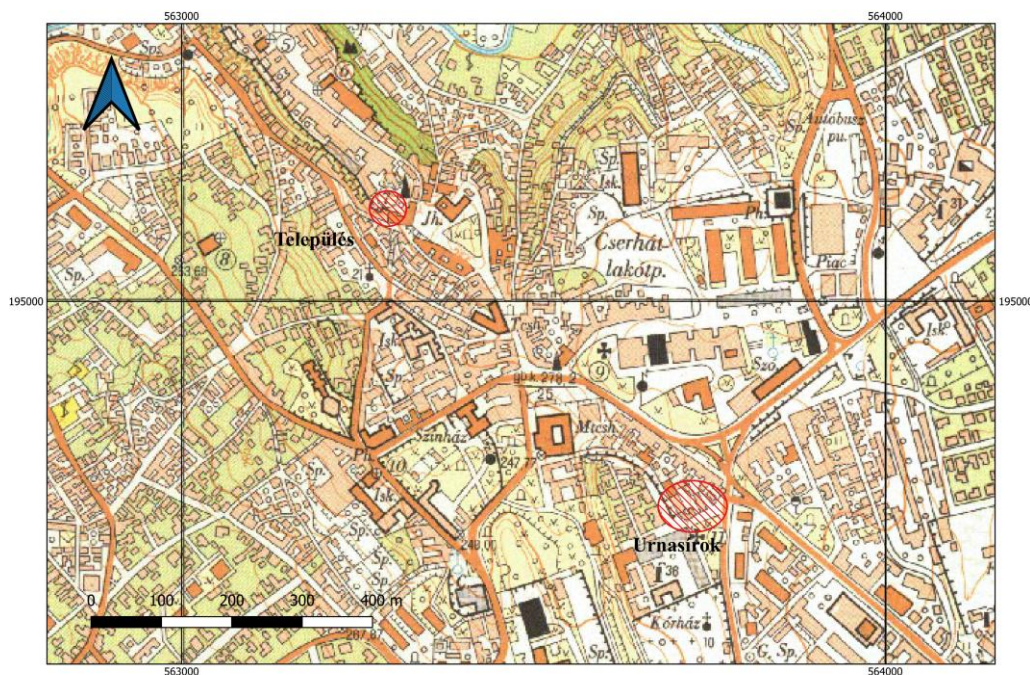
Veszprém centruma korábban is ismert volt, mint középső bronzkori lelőhely, a cikkben ismertetett sírok kerámiaanyaga azonban a bronzkor késői időszakára helyezhető.

A terület az újkőkor óta lakott volt, a Várhegyen pedig a bronzkor idején, mintegy 3500 évvel ezelőtt, alapították az első nagyobb települést. Ennek népessége aztán több száz éven keresztül lakott ezen a területen, a település élete a bronzkor

egész ideje alatt és a vaskorba átnyúlóan is folytatódott. A sírok leletanyagát összehasonlítva a várhegyi település anyagával vizsgáljuk a lehetséges összefüggéseket a két lelőhely között.

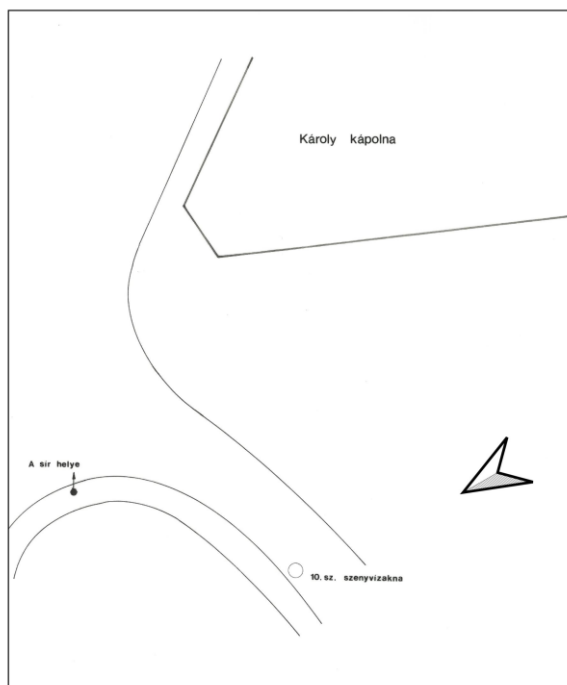
Helyszín és objektumok

A csatorna árkát a Kórház utcán vezették végig, vége az akkori Marx térbe torkollott. Az árok 2-2,5 m széles volt, több szennyvízagnát érintett. A cserepek nagyrészt az árok északi falából kerültek elő, elszórtan. A homogén fekete föld és a nagy mértékű bolygatás miatt a beásás körvonalát nem lehetett megfigyelni. A Marx tér járdája közelében talált sírok nem voltak bolygatottak, jól lehetett körvonalazni az objektumokat.

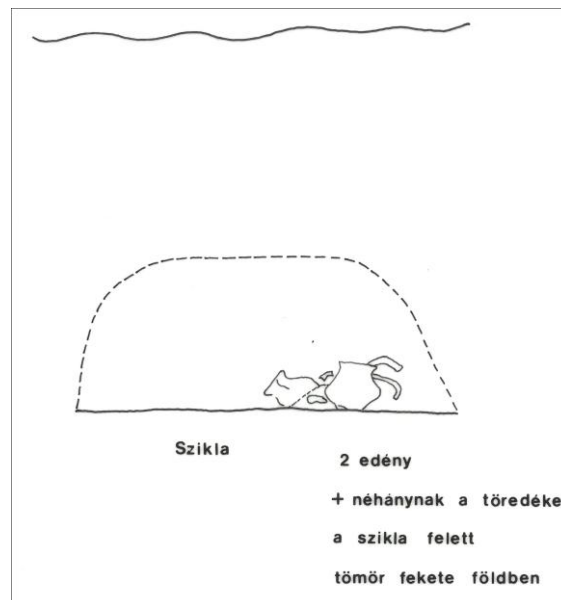
I. ábra: Veszprém, a feltárás helyszíne és a vár, az urnasírok és a település helyzete

A Veszpréme jellemző dolomitos sziklás altalajt fekete színű földréteg fedte, melynek vastagsága 70 és 150 cm között változott. A leletmentés során a Kórház utca árkának vonalán két szelvényt nyitottak, melyek a 8. és 9. számú szennyvízakna között helyezkedtek el. Az 1. szelvény 5x2 m volt, melyet később északi és déli irányban is bővítettek. A leletanyagban itt főleg őskori, jellemzően neolitikus, és újkori cserepek voltak, valamint két újkori sír került elő az északi oldalon. A 2. szelvény az elsőtől délnyugatra, azzal párhuzamosan futott. Délnyugati felén itt is neolitikus kerámia jött, valamint egy cölöplyuk a legnyugatibb csücskében. Délkeleti sarkában, 9. számú akna középpontjával párhuzamosan egy négyzetes területen a föld erősen kavicsos volt. A bolygatott rétegekből kora vaskori, kannelúrázással díszített edénytöredékek jöttek elő.

2. ábra: Veszprém, helyszínrajz

Az utca és a tér találkozásánál került elő a két jól körülhatárolható sír, melyek A és B jelölést kapták. Az "A" jelű sír a járda mellett volt közvetlenül, 1,3 m mélységben, legalább négy edényt és állatsontokat tartalmazott. Alja egészen a szikláig le volt ásva. A "B" jelű sír ettől kb. 2 m-re délre került elő, ennek sajátossága, hogy kőpakolással látták el. Egy nagy urna és egy kisebb edény töredékeit tartalmazta.

3. ábra: Veszprém, A sír metszete

A leletanyag leírása

Az általunk vizsgált kerámia töredékek nagyrészt a Kr. e. 1100 és 800 közötti (BD - HAI) időszakba sorolhatók. A fent említett időszak egy átmenetet képez a bronzkor késői és a vaskor kezdeti fázisa között, az időszakra a Dunántúlon az ún. Urnmezős kultúra volt elterjedt.

I. szelvény:

A szelvényből több helyről, objektumhoz nem köthetően kerültek elő edény darabok. A kora vaskorra leginkább jellemző töredékek nagyméretű, urna jellegű edényekből származnak. Az edények világosbarna, illetve sötétszürke színűek, kiöblösödő hasukon plasztikus bordák futnak egymással párhuzamosan.

4. ábra: Veszprém, I. szelvény, bordadisztes edénytöredék

Ez a díszítésforma visszavezethető a bronzkorba, az ún. halomsíros és urnamezős kultúrák (Kr. e. 1300 körül) anyagában lelhetőek fel először plasztikus díszítésű edények, melyeket előszeretettel helyeztek el sírokban mellékletként. Meglehetősen elterjedt forma, hasonló edényeket ismerünk az Alföldről is, többek között Szeged környékéről és Mezőcsátról (Foltiny 1957, 20–21; Kalicz – Hänsel 1986, Taf. 10, 80).

2. szelvény:

A szelvény legjellegzetesebb töredékei a fekete színű, fényezett felületű edény, melynek hasi részén kannelúrázás fut körbe. Az edény felülete grafitozott. Ilyen technikával készült edényeket ismerünk Somlóvásárhelyről, illetve a vaszari halomsírokból. (Horváth 1969, 119)

5. ábra: Veszprém, 2. szelvény, grafitozott felületű edény töredékei

Kerültek elő továbbá szürkésbarna, nagyméretű edény töredékei plasztikus díszítéssel. Ujjbenyomkodással tagolt bordából függőlegesen futó bordadíszek futnak végig a töredékeken. Ez a forma is ismert már a késő bronzkorban, de a vaskorban terjed el igazán.

"A" sír:

A sír két nagyobb és két kisebb edényt tartalmazott. A nagyméretű edények ívesen kihajló peremű, öblösödő hasú formát képviselnek. Barna színű mindkettő, hasukon ferde kannelúrázott dísz fut körbe, a hasi vonalon hegyes bütyökdísz látható.

6. ábra: Veszprém, „A” sír edénytöredék

A kannelúrázott, bütyökdísszel ellátott edény előzményei a hajdúbagosi és szentesi temetőkből ismertek, a halomsíros kultúrától kezdve jelen van a magyarországi leletanyagokban. (Pávai 1989-90, 52–54)

A kisebb edények közül az egyik kihajló peremű, gömbös testű, sötétszürke színű, egyszerű edény, díszítés nem látható rajta. A másik, töredékes edény pohár formájú, egyenes peremű, vörös színű, szintén díszítetlen.

7. ábra: Veszprém, „A” sír edény

„B” sír:

A kőpakolással ellátott sírból két edény töredékeit lehetett összegyűjteni. A nagyobb, urna jellegű edény sötétszürke színű, pereme ívesen kihajló, hasa kiöblösödik, oldalán átfúrt bütyökdísz.

A kisebb edény egy széles szájú, világosbarna színű

tál, pereme kihajló, nyaka íves, hasa kiszélesedik majd a talpa felé haladva szűkül. Hasán sekély függőleges kannelúrázott dísz fut körbe. Ez az edénytípus már kifejezetten a vaskori időszakra jellemző, a legközelebbi párhuzamai a vaszari I. számú halomsírból ismertek (Horváth 1969, 119.)

7. ábra: Veszprém, „B” sír edénye

A temetkezési rítus

A mészbetétes kultúra idején a hamvasztásos temetkezés volt elterjedt. A halottakat máglyán elhamvasztották, majd a maradványokat a gödör aljára szórtál és kövekkel vagy edénnyel fedték le (ún. szórthamvas rítus). Egy másik variáció szerint a hamvakat edénybe rakták és így helyezték el a sírba. A késő bronzkor idején nyugati területekről (főként Ausztria és Németország) felől beszivárgó csoportok magukkal hoznak egy új szokást, a halmos temetkezést: a maradványokat fából és kőből emelt építményekben helyezték el, a sírhely fölé földhalmot emeltek, de léteznek sírépítmény nélküli halmok is.

Jellemzően a közösség rangos tagjait temették el ilyen módon, a középréteg és köznép kevésbé látványos temetkezésben részesült, bár a hamvasztás és az edénymelléklet adás mindenhol jellemző. Ez utóbbi szokás azzal magyarázható, hogy a halott mellé a túlvilági útra szánt étel-ital mellékletet kellett elhelyezni. Másik értelmezés szerint a halotti torból a ráeső részt helyezték el mellé, a lakoma maradványaival együtt. (Ilon 2018, 16)

Kapcsolat a várhegyi teleppel

Esetünkben a legközelebbi ismert település a Várhegyen. A Várhegyen 70-es évek elején folyt ásatások során dokumentálták egy őskori erődített telep maradványait. Az ásatásokat Éri István és Palágyi Sylvia folytatták, az őskori anyag közlése pedig Csányi Marietta nevéhez fűződik.

A Várhegyi megtelepedés kezdete a kora

bronzkorra nyúlnak vissza. Virágkorát a középső bronzkor idején éri el, az ún. mészbetétes kultúra ideje alatt, ebből a korszakból származik a legtöbb lelet. A helyi lakosság valószínűleg a késő bronzkorban is tovább él ebben a térségben, erre utal a hamvasztásos temetkezési szokás megőrződése. A változó társadalmi viszonyok következtében a telepet a kora vaskortól kezdve erődítéssel látják el, kőalapozású sáncot emelnek köré. (Csányi 1978, 29)

A telep anyagában megjelennek olyan díszítési és formai elemek is, amelyek a sírokban talált edényeknél nem fordulnak elő. A hasi vonalon körbefutó kannelúrázás, párosítva a hegyes bütyökdíszrel itt is megjelenik. Előfordulnak továbbá ún. sikozott peremű tálak, amely a késő bronzkortól kezdve elterjedt edényforma. Figyelemre méltó továbbá a grafitos kerámia előfordulása; grafitot a kerámiakészítésnél jellemzően a késő bronzkor végétől (Kr. e. 1100 körül) és főként a vaskor folyamán használnak. Kezdetben a kerámiák festéséhez alkalmazták, majd az agyagba is bekeverték, amely az esztétikai élmény mellett növelte az edény hőtartó képességét. (Jerem 2003, 191)

Veszprém belvárosa eddig középső bronzkori temetőként volt ismert, az itt ismertetett sírok alapján azonban számolni kell késő bronzkori megtelepedéssel is. A várhegyi telep anyagával vannak átfedések, de az érett vaskorra jellemző díszítések, minták (pl. grafitozás) hiányoznak a sírok anyagából.

IRODALOM

Csányi M. (1978): Középső bronzkori telep a veszprémi Várhegyen. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13, 29–50.

Foltiny I. (1957): A halomsíros és lausitzi kultúra nyomai Szeged környékén. *Régészeti Füzetek* 4. Magyar Nemzeti Múzeum - Történeti Múzeum Budapest

Horváth L. (1969): A vaszari és somlóvásárhelyi Hallstattkori halomsírok, *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. 109–133.

Jerem E. (2003): A korai vaskor a Dunántúlon: A Hallstatt – kor. In: Visy Zs. (főszerk.) *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest 183–191.

Kalicz N. – Hänsel, B. (1986): Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezőcsát. *Kom. Borsod, Nordostungarn Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 67. 5–75.

Pávai É. (1989-1990): Késő bronzkori gödör Szentes- Belsőecserről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 49–62.